

HORASAN VE MÂVERÂÜNNEHİR'LE MÜNASEBETİ BULUNAN SAHABÎLER

KASIM ŞULUL
PROF. DR.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ÖZET

Hız. Peygamber'in (sas) vefatından sonra ashâbın hangi coğrafyalara gittikleri ve hangi yerleşim birimlerine yerleşip vefat ettikleri önemli bir araştırma konusudur. Bu makalede Horasan ve Mâverâünnehir ile münasabeti bulunan, oralara giden veya yerleşen sahabeler alfabetik olarak ele alınacaktır. Zikredilen konular, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kebîr*'i, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'i, el-Begavî (v. 317/929) ve İbn Kâni'nin (v. 351/962) *Mu'cemü's-Sahâbe*'leri, İbn Mende (v. 395/1004) ve Ebû Nu'aym'ın (v. 430/1038) *Ma'rîfetü's-Sahâbe*'leri, İbn Abdilber'in (v. 463/1071) *el-İsti'âb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*'i, İbn Hacer'in (v. 852/1449) *el-İsâbe fî Temyîzîs-Sahâbe*'si, İbnü'l-Esîr'in (v. 630/1233) *Üsdü'l-Gâbe*'si ve -Birecik'te 30 yıldan fazla yaşamış olan- el-Hâfız Ebû Musa er-Ru'aynî İsa b. Süleyman el-Endülüsî el-Bîrî'nin (v. 632/1235) *el-Câmi' limâ fî'l-Musannâfati'l-Cevâmi' min Esmâi's-Sahâbeti'l-A'lâm Uli'l-Fazlî ve'l-Ehlâm* gibi sahabe biyografileri esas alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sahâbe, sahâbe biyografileri, Horasan, Mâverâünnehir, fetih, tebliğ.

THE COMPANIONS
CONNECTED WITH
THE REGIONS OF
KHORASAN AND
TRANSOXIANA

ABSTRACT

It is an important research subject to present mobilization and settlement of Companions of the Prophet Muhammad after his passing away. Thus, this paper deals with the Companions, who were related in the regions of Khorasan and Transoxiana, and emigrated or lived there, in alphabetical order. These subjects will be analyzed by being predicated on the biographic sources on the Companions as follows: *al-Tabaqat al-Kubra* of Ibn Sa'd, *Ansab al-Ashraf* of Balazuri, the *Mu'jam al-Sahabah*'s of al-Bagavi (d. 317/929) and Ibn Kani (d. 351/962), *Ma'rifat al-Sahabah*'s of Ibn Mandah (395/1004) and Abu Nu'aym (d. 430/1038), *al-Isti'ab fi Marifat al-Ashab* of Ibn Abd al-Barr (d. 463/1071), *al-Isaba fi tamyiz al-Sahabah* of Ibn Hajar (d. 852/1449), *Usd al-Ghabah* of Ibn al-Asir (d. 630/1233), *al-Jami lima fi al-Musannafat al-Jawami min Asmai al-Sahabat al-A'lam ul al-Fadhl wa al-Ahlam* of al-Hafiz Abu Musa al-Ru'ayni Isa b. Sulaiman al-Andulusi al-Biri, who had lived more than thirty years in Birecik.

Keywords: Companion(s), Biographies of Companions, Khorasan, Transoxiana, Conquest, Propagation of Dawah.

Giriş

A Ashâb, Hz. Peygamber'in (sas) ilk muhataplarıdır ve ilk kuşak Müslümanlardır. İslâm'ı Hz. Peygamber'den (sas) ve birbirlerinden öğrenmiş ve yaşamışlardır. Ashâb, İslâm'ın doğuşuyla birlikte onun öğrenilmesi, yaşanması, yayılması ve Kur'ân ile Sünnet gibi kaynaklarının tesbitini en etkin bir şekilde sağlamışlardır. Hz. Peygamber'in (sas) talim ve terbiyesinde yetişen ashab, Müslüman kuşaklar arasında İslâm'ın yayılması konusunda en büyük paya sahiptir. Onlar ki 23 yıl boyunca Hz. Peygamber'e (sas) her koşulda destek olmuşlardır.

Örneğin Mekkeli müşriklerden bir grup Hz. Peygamber'in (sas) Mekke'den Medine'ye hicret etmesine engel olmak üzere Sevr mağarasına kadar gelmiştir. Hz. Ebû Bekir (ra), duyduğu seslerden endişeye kapılarak: *"Ey Allah'ın Resûlü! Eğilip baksalar bizi görecekler"* dedi. Resûl-i Ekrem (sas) ise: *"Üzülme, elbette Allah bizimle beraberdir"*^[1] sözleriyle onu teskin etmiştir.

Medine'ye hicretten sonra meydana gelen askerî faaliyetlerde Müslümanlar, beşerî ve coğrafi bakımdan oldukça büyük bir muhitte denizde bir damla gibiydiler. Onların ruh hallerini şu âyet-i kerîme tasvir eder. *"Hatırlayın ki, bir zaman siz yeryüzünde aciz tanınan az (bir toplum) idiniz; insanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz da şükredesiniz diye Allah size yer yurt verdi; yardımıyla sizi destekledi ve size temizinden rızıklar verdi."*^[2]

Resûlullah'ın (sas) süvarisi (Fârisü Resûlillah) Mikdâd b. Esved (ra), Bedir Gazvesi'nde, Resûlullah'ın (sas) yanına gelerek: *"Biz İsrâiloğulları'nın Musa'ya: 'Sen ve Rabbin gidin ve birlikte savaşın, biz burada oturacağız'*^[3] dediği gibi demeyeceğiz. Senin dört bir tarafında savaşacağız" demiştir. Bu sözlerden dolayı Hz. Peygamber'in (sas) yüzü parlamış ve o çok memnun olmuştur.^[4]

[1] Tevbe, 9/40.

[2] Enfâl, 8/26.

[3] Mâide, 5/24.

[4] Buhârî, "Megâzi", 4; "Tefsîr", 5/ 4.

Henüz Mekke fethedilmeden, Medine ve etrafı gibi sınırlı bir bölgede bile tam etkin olmadıkları dönemde Hz. Peygamber'in (sas) emri üzerine ashâb, korumasız ve tek başlarına o dönemin büyük devletlerinin imparatorlarına, idarecilerine ve kabile reislerine İslâm'a davet mektupları götürmüştür. Hâris b. Umeyr (ra), İslâm'a davet mektubunu Bizans'a bağlı Busrâ emirine götürmekle görevlendirilmiştir. Bizans'a bağlı Suriye'de hüküm süren Gassânî emîrlerden Şurahbil b. Amr el-Gassânî, Mûte'ye varan Hâris'in (ra) yolunu kesip tutuklamıştır. Şurahbil, Resûlullah'ın (sas) elçisi olduğunu öğrenince Hâris'in (ra) boynunu vurdurmuştur. Böylece hem masum bir insanı katletmiş hem de uluslararası teâmülün/hukukun "elçilerin dokunulmazlığı" ilkesini ihlal etmiştir. Resûlullah (sas), elçisi Hâris'in (ra) öldürülmesi haberini duyunca çok üzülmüş ve bunu savaş nedeni kabul etmiştir.^[5] Medine'de hemen 3000 veya 6000^[6] kişilik büyük bir kuvvet el-Cürf ordugâhında hazırlanmıştır.

Hız. Peygamber'in (sas) vefatından sonra ashâbın hangi coğrafyalara gittikleri ve hangi yerleşim birimlerine yerleşip vefat ettikleri önemli bir araştırma konusudur. Başta sahâbîleri konu edinen çeşitli türlerdeki eserlerde olmak üzere klasik İslâm kaynakları muhtelif vesilelerle bu meseleye de uzun veya kısa açıklamalarla ele almışlardır. Hatta Ali b. Medîni (v. 234/848) çok erken bir dönemde bu konuda *Ma'rifetu men Nezele mine's-Sahâbe Sâiril'l-Büldân* (معرفة من نزل من الصحابة سائر البلدان)^[7] başlığını taşıyan müstakil bir eser yazmıştır. Eser sahâbe tetkikleri açısından önemlidir ve çeşitli memleketlere yerleşen sahâbîleri konu edinmektedir. Ancak eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir.

Ashâbın, dünyanın çeşitli coğrafi bölgelere yayılması, Mekke döneminde peygamberlik sonrası devrede Habeşistan'a hicretle başlamış, Hz. Peygamber'in (sas) askerî faaliyetleri ve Arabistan'ın çeşitli yerlerine İslâm dinini öğretme, elçi, âmil/idareci, zekât memuru olarak göndermesiyle devam etmiş, onun (sas) vefatından sonra Arabistan'da ortaya çıkan ve Halife Hz. Ebû Bekir'in (ra) kararlı tavrıyla kısa sürede bertaraf edilen irtidat (dinden dönme) hareketlerinden sonra yine onun tarafından Hz. Peygamber'in (sas) vasiyeti üzerine başlatılan Suriye fetihleri (fütûhü's-Şâm) ile ivme kazanmış ve siyasi olarak Emevî halifesi sahâbî Mervân b. Hakem'in (ra) vefatına, dönem olarak ise son sahâbenin vefatına kadar sürmüştür.

[5] Hâris b. Umeyr için bkz. II,755-754; İbn Sa'd (v. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. İhsân Abbâs, nşr. Dârü Sâdır, Beyrut 1968, 1. Baskı, IV,343.

[6] Bkz. İbn Asâkir (v. 571/1175), *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr Ğarâme el-Ömerî, nşr. Dârü'l-Fikr 1415/1995, II, 9.

[7] Muhammed b. Ca'fer el-Kettâni el-Hasenî (1857-1927), *er-Risâletü'l-Müstetrafe li Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müserrefe*, thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, nşr. Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000, 6. Baskı, s. 127.

Ashâb vasıtasıyla gerçekleşen fetihler, Kur'ân ve sünnete istinad eden İslâm savaş ahlakı ve hukuku çerçevesinde gerçekleşmiştir. İslâm'ın çeşitli coğrafyalara yayılması sadece fütuhatla değil tebliğ, ulemâ ve ehl-i tasavvufun faaliyetleri ve ticâret gibi muhtelif vasıtalarla olmuştur. İslâm fütuhâtı çeşitli coğrafyaları İslâm'a açan bir anahtar görevi ifa etmiş; fetihlerden sonra ashâb, İslâm dinini ve kaynaklarını ölünceye kadar insanlara öğretmiş, İslâm'ın bütün güzelliklerini bizzat kendileri yaşayarak göstermiştir. İlim, talim-terbiye, ibadet, duâ, ihlas, takva, züht, istiğna, cihâd, isâr, üstün aile yapısı, dayanışma, idare, yargı, adalet, iktisat, savaş, imâr, teşebbüs, fedakârlık, çalışkanlık, tutumluluk, cesaret ve cömertlik gibi hayatın her alanında üstün ahlâk ve hasletler göstermiş ve birçok faaliyette bulunmuştur. Sahâbenin ilim yönüne, onların yetiştirdiği binlerce tabiin ulemâsı şahittir.

Örneğin Yezid b. Ebû Süfyân (ra), idareci olduğu Suriye'de Müslümanların çokluğu nedeniyle insanlara Kur'ân öğretmek konusunda yetkin üç kişi ile kendisine yardım edilmesini Hz. Ömer'e (ra) bir mektupla bildirdi. Hz. Ömer (ra); Muâz b. Cebel (ra), Ubâde b. es-Sâmit (ra) ve Hz. Peygamber (sas) tarafından ümmetin hakîmi diye nitelenen Ebü'd-Derdâ'yı (ra) bu işle görevlendirdi ve işe Hıms'tan başlamalarını istedi. Orada insanların Kur'ân öğrenimi konusunda belirli bir düzeye gelince Ubâde b. Sâmit'i (ra) Hıms'ta bırakıp Ebü'd-Derdâ'nın (ra) Dımaşk'a, Muâz b. Cebel'in (ra) Filistin'e Kur'ân öğretmek üzere gitmesini bildirdi.^[8] Muâz (ra), kısa bir süre sonra vefat etti. Ebü'd-Derdâ (ra) Dımaşk'ta uzun süre yaşadı ve çok meşhur bir ilim halkası kurdu. Onun gözetimi altındaki öğrencilerin sayısı 1600'ü aşırıyordu. Sabah namazını kıldıktan sonra, talebelerini Dımaşk Cuma Camisi'nde onarlı gruplara ayırarak her birine ayrı bir öğretmen (مقرئ/عريف: mukri') tayin etti ve her grubun gelişimini sırayla denetledi. Temel seviyeyi geçenler doğrudan ondan ders almaya başlıyordu. Böylece daha ileri seviyedeki öğrenciler, Ebü'd-Derdâ (ra) ile çalışma ve alt seviyedeki öğrencilere öğretmenlik yapma ayrıcalığına sahip oluyordu.^[9]

Ashâb fethedilen yerleri imar etmiş, ilmi faaliyetleri teşvik etmiş, yeni şehirler kurmuş, buldukları şehirlerde mutlaka Cuma camileri (Ulu cami) ve beş vakit namaz için mahalle mescitleri inşa etmişlerdir. İslâm şehirlerindeki birçoğunun Cuma camilerini ilk tesis edenler ashâbdır. İslâm

[8] İbn Asâkir (v. 571/1175), *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Ömerî, nşr. Dârü'l-Fikr, 1415/1995, XXVI, 194.

[9] Bkz. İbn Sa'd, II,356; İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429), *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*, nşr. Mektebetü İbn Teymiyye, I,606-607; Ekrem Ziya Umerî, *Asri'l-Hilâfeti'r-Râside: Muhâvele li Nakdi'r-Rivâyeti'l-Tarihiyye Vafke Menheci'l-Muhaddisin*, nşr. Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1430/2009, s. 295-300.

medeniyeti ve tarihinde Cuma camileri ve mescitlerinin, yediden yetmişe herkese açık ilim öğrenme ve öğretme mekânları olduğu da hatırlanmalıdır.

Sahâbî Sözcüğü

Sahâbe (الصَّحَابَةُ) sözcüğü “bir kimse ile hüsn-ü ülfet edip yâr ve hem dem olmak” anlamında mastar olmakla birlikte –sâhib/arkadaş anlamına gelen^[10]- *sahb* (صَحِبَ) kelimesinin çoğulu olan *ashâb* (أَصْحَابٌ) anlamında da kullanılmıştır. Bu konuda başka görüşler de bulunmaktadır.^[11]

Sahb (صَحِبَ) köküyle ilgili sâhib ve ashâb gibi birçok kelime *Kur’ân-ı Kerîm*’de zikredilmiştir.^[12] Peygamber Efendimiz (sas) de arkadaşları için ashâb sözcüğünü kullanmış ve “ashâbımı bana bırakın/onlara ilişmeyin” (دعوا لي أصحابي) buyurmuştur. Araplar, Hz. Peygamber’in (sas) arkadaşlarına *sahâbe* (الصحابية) denilmesi konusunda icmâ’ etmişlerdir.^[13]

İslâm ilim tarihinde sahâbenin birçok tarifi yapılmıştır. Bazıları şöyledir:

- Vâkıdî: “Ehl-i ilmin şöyle dediğini gördük: Resûlullah’ı (sas) bir saatliğine de olsa, ergenlik yaşına geldikten sonra her gören, Müslüman olan, din işini akleden ve kabul eden kişi bize göre Resûlullah’a (sas) arkadaşlık etmiş kişidir. Lakin onun (sas) ashâbı tabakalarına ve İslâm’ı kabuldeki önceliklerine göre sıralanır.”^[14]
- Ahmed b. Hanbel: “Onu (sas) bir sene, bir ay, bir gün, bir saat veya onu bir defa gören sahâbedendir.”^[15]
- Buhârî: “Müslümanlardan; Peygamber’e (sas) arkadaşlık eden veya onu (sas) görenler onun (sas) ashâbındandır.”^[16]

[10] Ferâhîdî (v. 175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî – İbrahim es-Samerrâî, nşr. Dârü'l-Hilâl, III, 124 “صح” md.

[11] İbn Sîde (v. 458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-Azam*, thk. Abdülhamid Hindâvî, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000, III, 167; Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanusu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kamusu'l-Muhîti: Kâmûsu'l-Muhîti Tercümesi*, yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul 2013, 1,497 “صح” md.; İbn Düreyd (v. 321/933), *Cemheretü'l-Lüğa*, thk. Remzi Münîr Balebekkî, nşr. Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, 1. Baskı, I, 280 “صح” md.

[12] *Sahâbî* (الصحابي) sözcüğünün sonundaki yâ' (ي) harfi ise –Aynî'ye göre- mûbalağa, zaide veya nisbet ekidir ('Aynî (v. 855/1451), *Nühbetü'l-Efkâr fî Tenkîhi Mebâni'l-Ahbâr fî Şerhi Me'âni'l-Asâr*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, nşr. Vezâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar 1429/2008, 1. Baskı, I,48; Münâvî (v. 1031/1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhü'l-Câmi'i's-Sağîr*, nşr. el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1356, 1. Baskı, I, 17).
Örneğin ashâb kelimesi *Kur'ân*'da 78 defa zikredilmiştir.

[13] Bkz. İbn Dürüsteyyh (v. 347/958), *Tashîhü'l-Fasîh*, thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn, nşr. el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire 1419/1998, s. 456.

[14] İzzeddîn İbnü'l-Esîr (v. 630/1233), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, nşr. Dârü'l-Fikr, Beyrut 1409/1989, I, 19.

[15] Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrahmân el-İrâkî (v. 806/1404), *Şerhü't-Tebşire ve't-Tezkire: Elfiyetü'l-İrâkî*, thk. Abdüllatif el-Hemîm – Mahir Yasin Fehl, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002, 1. Baskı, II, 120.

[16] Buhârî, “Ashâbî'n-Nebî”, 62/1. Bab.

- İbn Hacer'e göre terim olarak sahâbî; "Hz. Peygamber'e (sas) mümin olarak kavuşan/erişen ve Müslüman olarak vefat eden kimseye" denir.^[17]

On binlerce insanın, yirmi üç yıllık peygamberliği döneminde, çeşitli vesilelerle, Mekke, Medine ve Tâif gibi Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde, Hz. Peygamber'e (sas) muhatap olduğu ve İslâm'ı kabul ettiği tarihi bir sabitedir.

1. İslâm Coğrafyacılarına göre Horasan ve Mâverâünnehir

1.1. Horasan

Horasan (خراسان) ismi Eski Farsça'da hur (güneş) ve âsân (âyân, gelen, doğan) kelimelerinden meydana gelmiştir ve "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamını taşımaktadır.^[18]

Horasan, Huttel (Tacikistan'da Kul'ab çevresi), Gur (Orta Afganistan) ve kısmen Sicistan (Sîstan); güneyden Deştîlût ve Kirman ile Rey arasındaki Fars toprakları; batıdan Deştikevîr'in batı kısmı ve Taberistan ile Cürcân; kuzeyden de Türkmenistan'ın bir bölümü, Hârîzm ve Mâverâünnehir tarafından çevrilmiş geniş bir alandır. 372/982'den sonra vefat ettiği tahmin edilen ancak ismi bilinmeyen bir yazara ait *Hudûdü'l-Âlem* adlı esere göre IV/X. asırda Horasan 80 kadar şehir barındırmaktaydı.^[19] Horasan; dillere destan büyüklükleri ve yapılarıyla *ümmühât* denilen Nişâbur, Merv, Belh ve Herat ana/merkezler etrafında dört büyük bölge olarak da tasvir edilmiştir.^[20] Bunlar dışında Belh, Tâlkân, Nesâ, Âbyurd, Serahs gibi şehirleri de olan Horasan'ın merkez şehri (ümmü'l-kurâ,^[21] başka bir ifadeyle kasabası^[22]) ise Merv'dir.^[23]

[17] İbn Hacer (v. 852/1449), *Nühbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser (Subulü's-Selâm adlı eserin ekinde)*, thk. İsmâ es-Sibâbtî-İmâd es-Seyyid, nşr. Dârü'l-Hadîs, Kahire 1418/1997, IV, 724; *Nühbetü'n-Nazar fî Tavzih Nühbeti'l-Fiker fî Mustalah Ehli'l-Eser*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî, 2. Baskı 1429/2008, s. 136; Burhaneddin el-Ebnâsî, *eş-Şezâ el-Feyyâh min 'Ulûmi İbn Salâh*, II, 483-486.

[18] Yâkût el-Hamevî (v. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, nşr. Dâr Sâdır, Beyrut 1995, 2. Baskı, II, 350 "خراسان" md.

[19] Yazarı meçhul (v. 372/982'den sonra), *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, Farsça'dan Arapça'ya tercüme eden: es-Seyyid Yusuf el-Hâdî, nşr. Dârü's-Sekâfe, Kahire 1423, s. 114-122.

[20] İbn Havkal (v. IV./X. yüzyıl), *Sûretü'l-Arz*, tercüme: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 325; İbn Abdilmün'im es-Sinhâcî (v. 900/1494), *er-Ravdü'l-Mi'târ fî Haberü'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1980, II. Baskı, s. 533; Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 234-241'den tasarrufla naklen.

[21] Makdisî (v. 390/1000 civarı), *Ahsenü'l-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, nşr. Dârü's-Sâdır, Beyrut 1411/1991, s. 314 (لان مرو هي ام القرى); Horasan hakkında geniş bilgi için bkz. s. 402-414.

[22] Kasaba (قصبه) şehre denir, medine (مدينة) manasına ki bir vilâyetin şehri olacaktır; bir görüşe göre büyük şehre yani bir ülkesini yahut bir vilâyetin en büyük şehrine denir. Şam eyaletinde Dımaşk ve Mısır ülkesinde Kahire gibi kaidetü'l-mülk ve taht-gâh tabir olunur (*Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*, I, 607 "قصب" md).

[23] Yâkût el-Hamevî, II, 350; Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak İbn Şemâil el-Kutey'î el-Bağdâdî el-Hanbelî (v. 739/1338), *Merâsîdü'l-İttîlâ' alâ Esmâil-Emkine ve'l-Bikâ*, nşr. Dârü'l-Cil, Beyrut 1412, I. Baskı, II, 730.

Horasan'ın günümüzde hangi ülkelerin sınırları içinde kaldığını gösteren bir harita^[24]

1.2. Maveraünnehir

Ya'kût el-Hamevî'nin de belirttiği gibi İslâm fetihlerinden önce Horasan'da Ceyhun (Amuderya, Belh, Oxus) Nehri'yle başlayan; ana şehirleri Buhârâ, Semerkant ve Hucend doğu bölgesine *Bilâdü'l-Heyâtıla* (Ak Hunlar Ülkesi, İngilizcede Hephthalites veya Ephthalites) denilmekteydi.^[25]

İslâm fetihlerinden sonra fütûh, tarih ve coğrafya gibi kaynaklarda “mâ” (ما) ism-i mevsûlundan sonra *verâ'* (وراء) mekân zarfı ile nehir (نهر) sözcüklerinde oluşan bir izafet terkiibinden (isim tamlaması) ibaret olan Mâverâünnehir denilmiştir ki; “nehirin öte tarafında bulunan ülke/bölge” anlamına gelir.^[26] Ya'kût el-Hamevî'ye göre Mâverâünnehir'in tamamına -Kalkaşandî'ye göre Türk diyarı olarak bilinen- Turan ülkesi de denir.^[27]

Hudûdü'l-Âlem adlı esere göre IV/X. asırda Mâverâünnehir 94 kadar şehir barındırmaktaydı.^[28] İstahrî'ye göre güneyde Ceyhun nehriyle sınırlanan Mâverâünnehir'in Buhara, Semerkant, Soğd toprakları, Üsrüşene (Ustrüşana), Şâş (Taşkent), Fergana, Keş (Kiş), Nesef (Nahşeb), Sagâniyân (Çagâniyân),

[24] https://www.google.com.tr/search?q=خراسان+قدیم&client=opera&hs=XG3&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiis96QITjAhWq16YKHV6hBNMQ_AUIECgB&biw=1326&bih=658#imgdii=4nmp9drdsah-M:&imgsrc=c4qPhc96i0e5MM (erişim tarihi: 25-06-2019).

[25] Yâkût el-Hamevî, V, 422.

[26] Yâkût el-Hamevî, V, 45.

[27] Yâkût el-Hamevî, II, 57; Kalkaşandî (v. 821/1418), *Subhu'l-A'şâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ*, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 43.

[28] Yazarı meçhul (v. 372/982'den sonra), *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, Farsçadan Arapçaya tercüme eden: es-Seyyid Yusuf el-Hâdî, nşr. Dârü's-Sekâfe, Kahire 1423, s. 126-134.

Huttal (Huttalân), Tirmiz, Guvâziyân, Ahsîkes, Hârizm, Fârâb, İsbîcâb, Talas, İlak ve Hucend'i kapsadığını; İbn Havkal doğusunda Pamir, Reşt ve düz bir çizgi üzerinde Huttel'e sınır Hint topraklarının, batısında Tarâz'dan itibaren batıya doğru Bârâb (Fârâb), SütKent, Semerkant'a tâbi Soğd, Buhara ve tâbi yerler, Hârizm ve Hârizm denizine (Aral gölü) kadar yay halindeki bir çizgi üzerinde Oğuzlar ve Karluklar ülkesinin kuzeyinde Fergana'nın doğu ucundan Tarâz'a kadar uzanan düz bir çizgi üzerindeki Karluk topraklarının, güneyinde ise Bedahşan ve Hârizm denizine kadar düz bir çizgi üzerinde Ceyhun nehrinin yer aldığını ve Huttal'in de Mâverâünnehir'e dâhil olduğunu kaydeder.^[29] Mâverâünnehir, ilk fetih yıllarından itibaren idarî açıdan Horasan'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir

Orta Asya'da Horasan ve Mâverâünnehir

2. Horasan ve Maveraünnehir'in İslâm Hâkimiyetine girişi

2.1. Horasan

İslâm çağında Horasan'a da hükmeden Sâsânîlerle münasebetler Hz. Peygamber'in (sas) Abdullah b. Huzâfe'yi (ra) Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e elçi olarak gönderip kendisini İslâm'a davet etmesiyle başlamış, fakat II. Hüsrev gönderilen mektubu yırtmaya kalkışması üzerine, onun bu tavrı Peygamber'e (sas) haber verilince; "Allah da onun mülkünü parçalasın" buyurmuştur. 12/633 tarihinde Sâsânîlere karşı Irak cephesi açılmıştır. İslâm orduları Hz. Ömer (ra) devrinde Sâsânî ordularını 15/636 yılında Kâdisiye'de, 16/637'de Celûlâ'da, 21/642'de Nihâvend'de yenilgiye uğratmıştır. Son Sâsânî

[29] İstâhrî (v. 346/957), *el-Mesâilk ve'l-Memâlik*, nşr. Dâr Sâdır 2004, s. 286 vd.; İbn Havkal, s. 347; O. G. Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, XXVIII, 177-180'den tasarrufla naklen.

hükümdarı III. Yezdicerd bu tarihten 31/651 yılına kadar resmen hükümdar olarak kaldıysa da peyderpey topraklarını kaybettikten bir süre sonra Merv'de öldürülmüştür. Sâsânî İmparatorluğu böylece tarihe karışmıştır.^[30]

Müslümanlara Kuzey Irak ve İran'ın kapılarını açan Kâdisiye Savaşı'ndan (15/636) sonra Hz. Ömer'in (ra) Basra'dan gönderdiği kuvvetler, Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî'nin^[31] emrinde Horasan'ın kapısı denilen Tabeseyn'e kadar ilerlemiştir. Belâzürî, Tabeseyn halkının 60.000 veya 75.000 dirhem ödemek suretiyle Müslümanlarla anlaşma yaptıklarını kaydetmiştir.^[32]

Yâkût el-Hamevî'nin kaydettiğine göre ise Hz. Ömer (ra) zamanında Horasan'a ilk giren el-Ahnef b. Kays'tır. O, işe Tabeseyn ile başlamış, sonra Herât, Merv, eş-Şahcân ve Nişabur'u kısa sürede fethetmiş, III. Yezdicerd b. Şehriyâr firar edip Mâverâünnehir'de bulunan Türk hakanına sığınmıştır.^[33]

Horasan'a sürekli ve etkili akınlar Hz. Osman (ra) devrinde başlamıştır. Hz. Osman (ra), bir mektupla Basra valisi tayin ettiği Abdullah b. Âmir el-Kureşî el-'Abşemî ve Kufe valisi olan Saîd b. 'Âs b. Ümeyye'ye Horasan'a askerî sefer düzenlemelerini emretmiştir.

Fethinden Tâhirîler (821-873) dönemine kadar Horasan'da Müslüman devletler ve idareciler hakkında ana hatlarıyla bilgi veren Ya'kûbî'ye göre fetih gayesiyle Horasan'a ilk giren Abdullah b. Âmir,^[34] 30/650 tarihinde yerine Ziyâd b. Ebîh'i vekil bırakarak harekete geçmiştir. 31/652^[35] yılında Abdullah b. Âmir, komutanlarından Ahnef b. Kays, Kirman ve Tabeseyn yolu ile girdiği Horasan'da Tohâristan'a kadar uzanan toprakları zapt ederken kendisi de Nişabur'u ele geçirmiş ve bu şehirde Horasan'ın ilk Cuma camisini yaptırmıştır. Abdullah b. Âmir ve Ahnef b. Kays'ın müsamahalı tutumları, Horasan'ın diğer şehirlerindeki Sâsânî valilerinin ve mahallî hükümdarların İslâm hâkimiyetini kabul etmelerine sebep olmuştur. Ahnef b. Kays ve Abdullah b. Âmir'in gayretleriyle Horasan süratle fethedilmiş ve Makdisî'ye göre halkı da aynı süratle Müslüman olmuştur. Hz. Ali (ra) döneminde çıkan karışıklıklar sebebiyle devletin Horasan üzerindeki hâkimiyeti azalmış ve merkezî idareye karşı ayaklanmalar başlamıştır. Sonunda komşuları olan

[30] Bkz. E. Naskalı, "İrân", DİA, XXII,394-395.

[31] Bazı kaynaklar Abdullah b. Verkâ er-Riyâhî ile Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî'yi karıştırmışlardır. Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî, Hz. Ömer (ra) döneminde çocuktu. Bkz. Ebû Nu'aym el-İsfahânî (v. 430/1038), *Târihu İsfahân*, thk. Seyyid Kısraî Hasan, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, 1. Baskı, I, 43; Yâkût el-Hamevî, I, 209.

[32] Belâzürî (v. 279/892), *Fütühü'l-Büldân*, nşr. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1988, s. 190.

[33] Yâkût el-Hamevî, II, 351-352.

[34] Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kûbî (v. 284/897), *el-Büldân*, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422, 1. Baskı, s. 127.

[35] Yâkût el-Hamevî, II, 350.

Türkler, Soğdlular ve hatta Çinlilerden yardım alan isyancılar Nîşâbur'dan Müslümanları çıkarmışlardır. Hz. Ali (ra), Ca'de b. Hübeyre el-Mahzûmî'yi oraya gönderdiyse de başarı kazanılamamış ve bu durum Hz. Ali'nin (ra) vefatına kadar devam etmiştir. Muâviye b. Ebî Süfyân (ra) iktidara gelir gelmez Abdullah b. Âmir'i tekrar Basra ve Horasan valiliğine tayin etmiştir. Onun 43/663'te bölgede kontrolü sağlamak için gönderdiği Abdurrahman b. Semüre ile Kays b. Heysen es-Sülemî, Belh ve Kâbil'i yeniden fethetmişlerdir. Ziyâd b. Ebîh'in 45/665'te Basra valiliğine getirilmesinden sonra Horasan ve Sistan'a yapılan askerî harekât planlı bir şekilde uygulanmış ve kısa süre sonra Müslümanlar bölgedeki hâkimiyetlerini yeniden sağlamışlardır.^[36]

2.2. Mâverâünnehir

İslâm ordularının gelişinden önce Soğd ve Türk asıllı mahallî hâkimlerin idaresinde bulunan Mâverâünnehir'e ilk ciddi askerî harekât Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (ra) kumandanlarından Ubeydullah b. Ziyâd tarafından yapıldı. 24.000 askerle Ceyhun nehrini geçen Ubeydullah, Buhara hâkimi Buhara-Hudâ'yı mağlûp ederek bölgenin önemli merkezlerinden Beykend'i (Paykand) ele geçirdi (54/674). I. Yezîd'in valilerinden Selm b. Ziyâd (681-683) Ceyhun'u geçtiyse de Yezîd'in ölümüyle başlayan iç savaşlar yüzünden bir sonuç alınamadı. Mahallî hâkimlerin yardım talepleri Göktürklerin bölgeye başarılı askerî müdahalelerini getirdi (701).

Mâverâünnehir'de kalıcı başarılar, ancak Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi'nin umumi valiliği esnasında Kuteybe b. Müslim'in 86/705'te Horasan valisi tayin edilmesiyle sağlandı. Kuteybe uzun mücadelelerden sonra mahallî hâkimleri bertaraf ederek Beykend, Timuşkent, Kermîniye, Buhara, Keş ve Nesef'i ele geçirdi. Tohâristan hâkimi Nîzek Tarhan öldürüldü. Semerkant yüklü bir haraç vererek teslim oldu. Bu başarılar, İslâm ordularının İsficâb'a kadar ilerlemesini ve Üsrüşene dışında Mâverâünnehir'in önemli bir kısmının Müslümanların kontrolüne girmesini sağladı.

Henüz İslâm hâkimiyetine girmeden bazı Müslümanların Mâverâünnehir'e yerleşip İslâm'ı yaymak için çalıştıklarına dair rivayetler bulunmakla birlikte bölgede İslâm'ın yayılışı Kuteybe b. Müslim zamanında gerçekleşmiştir. Kuteybe, takip ettiği başarılı siyasetle ordusuna aldığı askerlerin Müslüman olmasını sağlarken şehirlere yerleştirdiği Müslüman grupların yerli halkla iyi ilişkiler kurması ve Dahhâk b. Müzâhim gibi âlimlerin İslâm'ı halka iyi anlatmaları bölgenin İslâmlaşmasını kolaylaştırmıştır. Ömer b. Abdülazîz'in, seleflerinin aksine Müslümanlığı kabul edenlere

[36] O. Çetin, "Horasan", DİA, XVIII, 234-241'den tasarrufla naklen.

kolaylık göstermesi, onları cizyeden muaf tutması, insanları İslâm dinine kazandırmak için başlattığı tebliğ kampanyası Mâverâünnehir'in İslâmlaşma sürecini hızlandırmıştır.

Kuteybe b. Müslim döneminde Mâverâünnehir şehirlerinde birer askerî garnizon kurulmuş, bu garnizonlara Müslümanlar yerleştirilmiştir. Sosyoekonomik yapı devam ettirilmiş, para sistemi Buhara örneğinde olduğu gibi aynen korunmuş, Soğdca resmî dil olarak bir süre daha yerini muhafaza etmiştir. Nasr b. Seyyâr zamanında divan defterleri Orta Farsça'dan (Pehlevîce) Arapça'ya çevrilmiştir.^[37]

3. Horasan ve Mâverâünnehirle Münasebeti Bulunan Sahâbîler
İbn Sa'd, "Resûlullah'ın (sas) ashâbından Horasan'da bulunan; oraya gazaya gelen ve orada vefat edenler" diye bir başlık açmış ve şu sahabeleri zikretmiştir:

- Büreyde b. Husayb (ra).
- Ebû Berze el-Eslemî (ra).
- el-Hakem b. Amr el-Gifârî (ra).
- Abdurrahman b. Semure (ra).
- Kusem b. Abbâs (ra).
- Abdurrahman b. Ya'mer ed-Duilî (ra).^[38]

Yine İbn Sa'd, Horasan'a yerleşen ve tabaka olarak sahâbeden sonra gelen tabiîn ve tebe-i tabiînden olan 56 fakih ve muhaddisin isimlerini ve biyografilerini kaydetmiştir.^[39] Bu tabiîn uleması ashâb tarafından yetiştirilmiş olup İslâm'ın Horasan ve Mâverâünnehir'de kökleşmesine ve zikredilen iki bölgenin İslâm ilim tarihinin en güçlü havzaları olmasına sebep olmuştur. Buhârî'nin *et-Târîhü'l-Kebîr* adlı eserinde yer alan bir kayda göre Horasan'a yapılan bir askerî seferde 300 sahâbî bulunmuştur.^[40]

İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe* adlı eserinde Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (v. 405/1014) *Târîhu Nisâbü'r* adlı eserini kaynak göstererek Nişâbur'la münasebeti olan ashâbı kaydetmiştir. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Târîhu Nisâbü'r*'de "Nisâbur'a gelen sahâbîler" şeklinde bir başlık açmıştır ki bu da bölgedeki sahabe yoğunluğunu göstermesi açısından kayda değerdir.^[41] Ancak bu başlık bu eserin günümüze gelen ve yayınlanan iki özetinde de yer almamaktadır.

[37] O. G. Özgüdenli, "Mâverâünnehir", DÎA, XXVIII, 177-180'den naklen.

[38] İbn Sa'd, VII, 365-367.

[39] İbn Sa'd, VII, 368-379.

[40] Buhârî (v. 256/870), *et-Târîhü'l-Kebîr*, ed. Muhammed Abdülmuid Hân, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, Hadarabâd/Dekkan, V, 452, rivâyet no: 1470.

[41] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 303; biyografi no: 8654.

Bu iki özet, Hâkim en-Nisâbüri'nin *Telhîsu Târîhi Nîsâbü'r* ile Takiyüddin Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. Ezher b. Ahmed b. Muhammed el-İrâkî es-Serîfînî'nin (v. 641/1243) *el-Müntehab min Kitâbi's-Siyâk li Târîhi Nîsâbü'r* adlı eserlerdir. Ahmed Matar'ın *es-Sahâbetü'l-lezîne fetehû Bilâde Mâverâünnehir ve İklîm ed-Deylem ve İklîm el-Rehâb (Mâverâünnehir, ed-Deylem ve el-Rehâb'ı fetheden sahâbüler)* adlı eserini henüz inceleme imkânı bulamadık.^[42]

Araştırmacılar; Horasan ve Mâverâünnehir ile münasebeti bulunan sahabîlerin isimlerini, kimlik bilgilerini, vefat yerlerini ve oralardaki faaliyetlerini tesbit açısından daha kapsamlı ve derin bir şekilde tetkik etmelidir. Bu makale, konuya giriş mahiyetindedir. Horasan ve Mâverâünnehir ile münasebeti olan sahabîlerin isimlerini alfabetik olarak sıralayıp onlar hakkında kısa tanıtıcı bilgiler vereceğiz:

* **Abdullah b. 'Âmir el-Kureşî** (عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عَامِرِ الْقُرَشِيِّ): v. 57/676 veya 58/677): Abdullah'ın babası 'Âmir b. Kureyz el-Kureşî el-'Abşemî, annesi Decâce bint Esmâ b. es-Salt es-Selmiyye'dir. Babası Âmir, Hz. Peygamber'in (sas) halası Beyzâ'nın oğludur. Abdullah b. Âmir, 4/626 yılında doğdu. Umretü'l-kazâ veya Mekke'nin fethi esnasında henüz üç yaşlarında iken Hz. Peygamber'e (sas) getirilmiş, Peygamber (sas) ona dua etmiş; "O bizim oğlumuzdur, içinizde bize en çok benzeyen odur" demiş ve "Hiçbir zaman susuz kalmasın" diye dua etmiştir.

Abdullah b. 'Âmir; iyi, cömert ve cesur bir şahsiyettir. İbn Hacer'e göre cömertliğiyle ilgili haberler sayılmayacak kadar çoktur.

Hz. Osman (ra), onu Ebû Musa el-Eş'ârî'den sonra Basra valiliğine tayin etti (29/650) ve Gazne'ye^[43] kadar bütün Horasan'ı fethetti. Böylece Valiliği sırasında İran ve Horasan'ın fethi tamamlandı ve son Sâsânî Hükümdarı III. Yezdicerd Merv'de öldürüldü.^[44]

Abdullah b. 'Âmir zamanında gerçekleştirilen bu fetihler sonunda Basra küçük bir ordugâh şehri olmaktan çıkıp körfezin doğusundaki bölgelerin idaresinden sorumlu bir merkez haline geldi. Ayrıca Bahreyn de buraya bağlandı. Bu bölgelerin divanları da Basra'ya nakledildiğinden, Abdullah'ın idaresindeki şehir büyük bir iktisadî gelişme gösterdi.

Muâviye (ra), hilâfeti döneminde, Büsr b. Ebî Ertât'ı Basra valiliğine tayin etti. Ancak Abdullah, bu şehirle ilgili yarım bıraktığı bazı işleri olduğunu

[42] Nşr. Dâru Emced, 2019, 1. Baskı (bkz. <https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lb-b318976-309461&search=books>) (erişim tarihi: 06-07-2019)

[43] Eseri tahkik eden Gazne (غزوة) kelimesini yanlışlıkla Gazze (غزة) diye kaydetmiştir. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 15; biyografi no: 6195.

[44] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 14-15; biyografi no: 6195.

söyleyerek halifeden kendisinin Basra'ya gönderilmesini istedi. Muâviye (ra) de Büsr'ü azledip Abdullah'ı tayin etti. Abdullah bu ikinci valiliği sırasında Horasan ve Sicistan'ı yeniden fethetti. Sind bölgesine de Râşid b. Amr el-Cüdeydî kumandasında bir ordu gönderdi. Böylece o, başta Basra olmak üzere Fars, Sicistan ve Horasan bölgelerinin valisi oldu. Fakat Muâviye, Basra ve çevresinde karışıklıklar çıkararak Hâricîler'e ve yol kesenlere karşı kuvvete başvurmaktan çekinen, suçlulara müsamahakâr davranan Abdullah'ı valilikten azletti (45/665). Abdullah bundan sonra, 670'te Bizans topraklarına bir kış seferi düzenlemesi dışında, hayatının geri kalan kısmını Mekke'de geçirdi; ölünce Arafat'ta defnedildi.

Abdullah b. Âmir, siyasî ve askerî alanlarda çok aktif rol oynamış, bilhassa İran ve Horasan'da gerçekleştirdiği fetihler dolayısıyla temayüz etmiştir. Onun imar hizmetleri de dikkati çekmektedir. Halkın su ihtiyacını karşılamak üzere Basra'da iki, Übülle'de bir kanal açtırmış, Nibâc ve Karyeteyn'i ağaçlandırmış, bazı ev ve konakları satın alıp yıktırdıktan sonra yol ve çarşı yaptırmıştır. Hacılar için Arafat'a bir havuz inşa ettirip kuyulardan buraya su getirtmiştir. Kaynaklar, onun şahsî meziyetlerini ve bilhassa su ile ilgili hizmetlerindeki başarısını Hz. Peygamber'in (sas) çocukken kendisine yaptığı duaya bağlamaktadır.^[45]

* **Abdullah b. el-Husayb el-Eslemî** (عبد الله بن الحصيبي الأسلمي): Büreyde b. el-Husayb'ın kardeşidir. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Târîhu Nisâbü'rî*'de onu Horasan'a yerleşenler arasında zikretmiş ve sahâbî olduğunu belirtmiştir. Tetkik ettiğimiz kaynaklarda onun hakkında bundan fazla bir bilgiye rastlayamadık.^[46]

* **Abdullah b. Hâzım es-Sülemî** (v. 71/690 veya 87/705: عبد الله بن خازم السلمي): Annesi Aclâ gibi bir siyahî olan Abdullah b. Hâzım'ın künyesi Ebû Sâlih'tir, çok cesur bir şahsiyettir, kartala benzetilmiştir ve Horasan'ı on yıl idare etmiştir. Sa'd b. Osman er-Râzî; onu siyah bir sarık sarmış ve beyaz bir beygire binmiş bir şekilde Buhara'da gördüğünü nakletmiştir. Abdullah b. Hâzım, o siyah sarığı başına saranın Hz. Peygamber (sas) olduğunu bildirmiştir el-Hâkim en-Nisâbü'rî (v. 405/1014), onun ismini Horasan'a yerleşen sahabîler arasında kaydetmiştir. Buhârâ'da da bulunan Abdullah b. Hâzım, Nişabur'un Cüveyn rüstakında^[47] (مدفون بخراسان برستاق جوين) toprağa verilmiştir.^[48] Şöyle ki:

[45] M. Fayda, "Abdullah b. Âmir", DİA, I, 84-85'ten naklen.

[46] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 54 biyografi no: 4647.

[47] الرستاق (er-rustâk) ve الرصداق (er-rusdâk), istilâhımızda il ve kaza diye tabir olunur (*Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, IV, 3995 "رستاق" md).

[48] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 61; biyografi no: 4660.

Hız. Osman'ın halifeliliği sırasında, Basra Valisi Abdullah b. Âmir'in emrinde İıan ve Horasan'daki fetihlere kumandan olarak katıldı, birçok yerin fethedilmesinde başarılı hizmetler gördü. 651-652 yıllarında Herat ve Se-rahs'ı fethetmeyi, bir yıl sonra da isyan eden Kârin'in kuvvetlerini yenmeyi başardı. Bunun üzerine Basra Valisi Abdullah b. Âmir tarafından Horasan'a vali tayin edildi. İbn Âmir'in ikinci defa Basra valiliğine getirilmesi üzerine Belh ve Sicistan'ın fethine memur edildi. 665 yılına kadar Horasan'da çeşitli askerî faaliyetlerde bulundu. 684 yılından itibaren, Mekke'de halifeliliğini ilân etmiş olan Abdullah b. Zübeyr'e biat etti ve öldürülmesine kadar onun valisi olarak Horasan'da kaldı. Abdullah b. Hâzim'in, valiliği sırasında kendi adına altın para bastırılmıştır.^[49]

* **Abdurrahman b. Ebzâ el-Huzâ'î (v. 70/689 civarı):** **عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي الْخَزَاعِيِّ**: Babası da sahâbîdir. Mekke'de doğan Abdurrahman (ra), Kur'ân'ı bilen, dinde fakih, dinî farzlarda derin bilgiye sahip bir şahsiyettir.

Kur'ân-ı Kerîm üzerindeki derin bilgisi sebebiyle, efendisi ve Hız. Ömer'in (ra) Mekke valisi Nâfi' b. Abdilhâris, halife ile görüşmeye giderken onu yerine vekil bıraktı. Bu tercihin sebebini soran Hız. Ömer'e (ra) Nâfi'; "Mekke halkı içinde Kur'ân'ı en iyi okuyan ve ilâhî emirleri en iyi bilen odur" diye cevap vermiştir.^[50] Hız. Ömer (ra) onun hakkında "İbn Ebzâ, Allah'ın Kur'ân'la yücelttiği kişilerdendir" (ابْنُ أَبِي مِمَّنْ رَفَعَهُ اللَّهُ بِالْقُرْآنِ) demiştir. Kufe'ye yerleşmiştir.

Hız. Ali (ra), onu Horasan'a idareci olarak tayin etmiştir (658). Yetmiş küsur yıl yaşamıştır.^[51]

İbn Hibbân, Abdurrahman'ı tâbiilerden sayar, ancak Buhârî ve Ebû Hâtim gibi muhaddisler onun ashaptan olduğunu belirtmişlerdir; hatta Ebû Hâtim, Hız. Peygamber'in (sas) arkasında namaz kıldığını ifade etmiştir. Nitekim Resûlullah'ın (sas) dağıttığı ganimetlerden hisse aldığına dair rivayeti buna işaret etmektedir.^[52] Doğrudan Hız. Peygamber'den (sas) rivayet ettiği hadislerden başka, Ebû Bekir (ra), Hız. Ali (ra), Hız. Ömer (ra), Ammâr (ra), Übey b. Kâ'b (ra) gibi büyük sahâbîlerden naklettiği rivayetleri Kütüb-i Sitte'de yer almıştır. Kendisinden de oğulları Saîd ve Abdullah, ayrıca Şa'bî, Ebû İshak es-Sebî ve diğer bazı tâbiiler hadis rivayet etmişlerdir.^[53]

[49] M. Fayda, "Abdullah b. Hâzim", DİA, 1,106-107'den naklen.

[50] Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 269.

[51] Zehebî, *Siyeru 'Alâmi'n-Nübelâ'*, III,202, biyografi no: 43; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 238-239; biyografi no: 5090.

[52] Buhârî, "Selem", 7.

[53] R. Küçük, "Abdurrahmân b. Ebzâ", DİA, I, 159-160'tan naklen.

* **Abdurrahman b. Semure** (عبد الرحمن بن سمرة بن حبيب بن عبد شمس العشمي): Künyesi, Ebû Said'dir.^[54] Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber (sas) tarafından başıslanan Kureşliler'den biri olup İslâm'dan önceki adı "Abdü Külâl" (Abdü Kelûl veya Abdü'l-Kâ'be) idi. Müslüman olunca Hz. Peygamber (sas) ona Abdurrahman adını verdi. Daha sonra Mûte Seferi'ne ve Tebük Gazvesi'ne katıldı.

Abdullah b. Semure (ra), ilk defa Hz. Osman (ra) zamanında idarî kademe-de görev aldı. Irak'ın fethine katılarak bilhassa Horasan cephesinde savaştı. Basra genel valisi Abdullah b. Âmir tarafından Rebî' b. Ziyâd'ın yerine Sistan valiliğine tayin edildi (33/653). Bu sırada Zerenc halkı isyan ederek Rebî' b. Ziyâd'ın nâibini kovunca Abdurrahman (ra) 8000 kişilik bir ordu ile Zerenc'i kuşattı; iki milyon dirhem para ve 2000 köle alarak kale kumandanı ile yeni bir anlaşma yaptı. Aynı orduyla Sistan'a gelen bir grup âlim yerli halka İslâm'ı öğretmeye başladı. Abdurrahman (ra) daha sonra doğuya seferler düzenledi ve Hindistan yakınlarında Zerenc ile Kiş arasındaki yerleri ve Ruhhac ile Zemindâver arasındaki bölgeyi fethedip buralardaki putları tahrip etti. Abdurrahman (ra), Basra'ya döndüğünde Halife Hz. Ali'nin (ra) Abdullah b. Âmir'i azlettiğini gördü. Abdurrahman (ra), Cemel Vak'ası'ndan sonra Muâviye'nin (ra) safına katıldı (36/657).

Hz. Hasan (ra) ile görüşmek üzere Muâviye (ra) tarafından gönderilen heyette o da yer aldı (41/661). Muâviye (ra) halife olunca Abdullah b. Âmir'i tekrar Basra valiliğine tayin etti. Abdurrahman (r.a.) da onun nâibi sıfatıyla emrindeki büyük bir orduyla Sistan'a gitti (662). Abdullah b. Hâzim ile Sistan ve Horasan'da İslâm hâkimiyetini sağlamak için çalıştı. Zerenc'de Hasan-ı Basrî'nin üç yıl ders verdiği yerde bir cuma camii yaptırdı ve Hz. Osman (ra) devrinde fethedilmiş, ancak daha sonra İslâm hâkimiyetinden çıkan toprakları geri almaya teşebbüse etti. Bu gayretleri sonunda Zâbülistan, Ruhhac ve Büst'ü tekrar zaptetti. Bir ay süren kuşatmadan sonra Kâbil'i de ele geçirdi. Bu başarıları üzerine Muâviye tarafından Sistan valiliğine tayin edildi. Muâviye b. Ebû Süfyân (ra) 45 (665) yılında İbn Âmir'i, ondan bir ay sonra da kendisini görevden alınca Basra'ya döndü ve beş yıl sonra 50/670 veya 51/671 yılında orada vefat etti.^[55] Cenaze namazını Ziyâd b. Ebîh kıldırdı.

Abdurrahman b. Semure (ra) son derece cesur ve mütevazı bir kumandı. Doğrudan Hz. Peygamber'den (sas) ve Muâz b. Cebel'den (ra) hadîs rivayet etmiştir. Bilhassa, İslâm ahlâk ve hukukunun temel prensiplerinden sayılan, "Sakın kimseden riyaset isteme. Eğer isteğin üzerine sana riyaset verilirse,

[54] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 262; biyografi no: 5149.

[55] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 262; biyografi no: 5149.

istediğin şey ile baş başa bırakılırsın; Allah'ın yardımına mazhar olamazsın. Eğer istemeden sana riyaset verilirse, o zaman Allah'tan yardım görürsün. Bir de bir şeye yemin ettikten sonra başka bir davranışı daha hayırlı görecekle olursan, yeminin için kefâret ödeyip hayırlı olanı işle!"^[56] meâlindeki hadîsin hem muhatabı hem de râvisi olarak şöhret bulmuştur. Rivayet ettiği on dört hadîsin üçü Buhârî ile Müslim'de, ikisi de sadece Müslim'de bulunmaktadır. Kendisinden de Abdullah b. Abbas (ra), Saîd b. Müseyyeb, Muhammed b. Sîrîn, Abdurrahman b. Ebî Leylâ ve Hasan-ı Basrî gibi sahâbî ve tâbiîler hadîs rivayet etmişlerdir.^[57]

* **Affân b. Habîb** (عفان بن حبيب): Nişabur'a yerleşen ashâb arasında zikredilmiştir.^[58]

* **el-Akra' b. Hâbis b. İkâl et-Temîmî** (v. 33/653: الأقرع بن حابس).^[59] Asıl adı Firâs idi, fakat kel olduğu için el-Akra' lâkabıyla şöhret bulmuştur. Temîm kabilesinin reislerindendi ve Araplar arasında itibar sahibiydi. Câhiliye döneminde hakemlik yapar, elinden geldiğince adaletle hükmederdi. Mecûsî olan Akra', 8. yılın Ramazan ayında (Ocak 630) Mekke'nin fethinden önce İslâmiyet'i kabul etti ve Mekke üzerine yürümekte olan İslâm ordusuna Sukyâ denilen köyde katıldı. Mekke'nin fethinden sonra Huneyn Gazvesi ve Tâif Muhasarası'nda bulundu. Hz. Peygamber'in (sas) kalplerini İslâm'a ısıdırmak için ganimetlerden pay ayırdığı şahıslar (müellefe-i kulûb) arasında o da vardı.

Hz. Peygamber (sas) 9. yılın Muharrem ayında (Nisan-Mayıs 630) Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'yi bir seriyyenin başında, Sukyâ ile Benî Temîm arazisi arasındaki bölgede ikamet etmekte olan Temîmliler üzerine gönderdi; Uyeyne elli iki esirle geri döndü. Bunun üzerine Akra' (ra) ile Temîm'in ileri gelen diğer bazı simaları Medine'ye gelip Hz. Peygamber'den (sas) esirlerin serbest bırakılmasını istediler. Hz. Peygamber de onların ricasını kabul ederek esirleri iade etti. Temîmliler Akra'ın teşvikiyle aynı yıl, aralarında Akra' ile Uyeyne'nin de bulunduğu yetmiş seksen kişilik bir elçilik heyetini Hz. Peygamber'e (sas) gönderdiler. Bunlar (bir rivayete göre bunlardan Akra') Mescid-i Nebvî'ye girerek, "Ey Muhammed, dışarı çıksana!" diye bağırıyorlar ve bu davranışlarından dolayı; "Hücrelerin arkasından sana bağırانların çoğu -senin yüce mertebeni anlamayan kimselerdir. Eğer sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselelerdi şüphesiz onlar için daha iyi olurdu"^[60] meâlindeki âyetlerle

[56] Buhârî, "Ahkâm", 5, 6, "Eymân", 1, "Keffârât", 10; Müslim, "İmâre", 13, "Eymân", 19.

[57] A. Önkâl, "Abdurrahman b. Semüre", *DİA*, I, 171-172'den naklen.

[58] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 425; biyografi no: 5599.

[59] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 254; biyografi no: 231.

[60] Hucurât 49/4-5.

kınanmışlardı. Resûlullah (sas) bir müddet sonra dışarı çıkınca Akra' (ra); "Ey Muhammed! Benim övdüğüm kimseler aziz, yerdiklerim de zelil olur" demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) de; "İnsanları aziz ve zelil etmek yalnız Allah'a mahsustur" buyurmuştur. Temîmliler daha sonra Hz. Peygamber'e (sas) şair ve hatipleriyle birlikte geldiklerini söyleyerek şiir ve hitabet müsabakası yapmak istediler. Bu teklifi önce kabul etmek istemeyen Hz. Peygamber (sas) onların ısrarı karşısında razı oldu. Yarışma sonunda Müslüman şair ve hatiplerin üstünlüğünü kabul ederek Müslüman oldular.

Akra' (ra), Hz. Ebû Bekir (ra) devrinde Hâlid b. Velîd'in (ra) yalancı peygamberlerle yaptığı bütün savaflara katıldı. İrtidad/dinden dönme olayları sırasında ez-Zibrikan ile Hz. Ebû Bekir'in (ra) yanına gelerek; "Bahreyn'in haracını bize verersen biz de kavmimizin itaat ve bağlılığını garanti ederiz" deyince Hz. Ebû Bekir (ra) bu isteği kabul etti ve onlara bir belge verdi. Ancak durumdan haberdar olan Hz. Ömer (ra) derhal müdahale etti ve belgeyi yırttı. Dûmetülcendel ve Enbâr savafları sırasında öncü olarak görev yapan Akra' (ra), Hz. Osman (ra) devrinde Vali Ahnef b. Kays (ra) tarafından Cûzcân'ın fethiyle görevlendirildi; yapılan savaş sonunda Akra' (ra) şehri ele geçirdi (31/651 veya 32/652). Ertesi yıl Cûzcân'da bazı karışıklıklar çıkınca Abdullah b. Âmir tarafından halkı itaat altına almak üzere gönderildi.

Akra' b. Hâbis (ra) cesur ve başarılı bir kumandandı, fakat sert bir mizaca sahipti. Huneyn'de elde edilen ganimetlerin taksiminden sonra, mağlûp ordunun bir kısmı Hz. Peygamber'e (sas) Müslüman olduklarını söyleyerek esirleri serbest bırakmasını istediler. Hz. Peygamber (sas) de Abdülmuttalib oğullarıyla kendi hissesine düşen ganimet ve esirleri geri verdi. Diğer Müslümanlar da aynı şekilde hareket ettiler. Akra' (ra) ise; "Ben ve Temîmliler böyle bir şeye razı olamayız" diyerek Resûlullah'ın (sas) ricasını kabul etmedi. Yine bir defasında Hz. Peygamber'in (sas) Hz. Hasan'ı (ra) öptüğünü gören Akra' (ra) hayretle, "Siz çocuklarınızı öper misiniz? Benim on çocuğum var, fakat hiçbirini öpmedim" demişti. Haccın farz olduğunu tebliğ eden Hz. Peygamber'e (sas); "Her yıl mı haccedeceğiz?" diyen ve: "Ey iman edenler! Bir kısım şeyleri sormayın ki şayet açıklarırsa hoşunuza gitmez"^[61] meâlindeki âyette kınanan da Akra'dır (ra).^[62]

* **Âmir b. Süleym el-Eslemî** (عامر بن سليم الأسلمي): el-Hâkim en-Nisâbûrî (v. 405/1014), *Târîhu Nisâbûr* adlı eserinde onu zikretmiş, bazı gazvelerde Hz. Peygamber'in (sas) sancağını taşımıştır. Âmir, Nişabur'da toprağa verilmiştir.^[63]

[61] Mâide 5/101.

[62] A. L. Kazancı, "Akra' b. Hâbis", *DİA*, II, 285'den naklen.

[63] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 20, biyografi no: 2698.

* **Atıyye b. Amr el-Gıfârî** (عطية بن عمرو الغفاري): Hakem b. Amr b. Mücedda' el-Gıfârî'nin kardeşidir. Merv'de vefat etmiştir.^[64]

* **Büreyde b. el-Husayb** (بريدة بن الحصيب) v. 63/682-83): Kudaâ'dan Benî Eslem'e mensup Sehmoğulları kolundan olan Büreyde'nin (ra) künyesi Ebû Abdillâh, nisbesi el-Eslemî'dir.

Mekkeli müşriklerin hicret sırasında Hz. Peygamber'i (sas) diri veya ölü olarak ele geçirene büyük mükâfatlar vereceklerini duyan Büreyde b. Husayb el-Eslemî (ra), topraklarından geçmekte olan Hz. Peygamber (sas) ile yanındakileri durdurup kim olduklarını öğrenmek istedi. Bu esnada Resûlullah'ın (sas) konuşmasından etkilenerek Müslüman oldu. Adamlarıyla beraber onun arkasında namaz kıldı. Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye bayraksız girmesini uygun görmediği için kendi sarığını çözüp mızrağına bağladı ve arazilerinden çıkıncaya kadar onlara muhafızlık yaptı. Bir süre sonra o da hicret ederek Medine'ye yerleşti. Bedir ve Uhud gazvelerinde bulunamadı; fakat daha sonra Hz. Peygamber'le (sas) birlikte on altı gazveye katıldı.

Büreyde (ra), Müreysi' Gazvesi öncesinde istihbarat görevlisi olarak düşmanın savaş hazırlıklarını büyük bir maharetle tesbit etti; savaştan sonra da esirlerin muhafazasına memur edildi. Hudeybiye'ye giden İslâm ordusuna kılavuzluk yaparak orduyu Mekke keşif kollarının takibinden kurtardı. Hayber'in fethinde bulundu. Hayber'in fethinde surlarda açılan gedikten şehre girenlerden birisi Büreyde (ra) idi. O sırada üzerinde kırmızı bir elbise bulunduğu için herkes kendisini fark etmişti. Daha sonra Büreyde (ra) alçak gönüllülüğe aykırı bulduğu bu halinden daha büyük bir günahını hatırlamadığını anlatırdı. Mekke'nin fethi sırasında Eslem kabilesine ait iki sancaktan birini Büreyde (ra) taşıyordu. 9/630 yılında Hz. Peygamber (sas) tarafından Eslem ve Gıfâr kabilelerine zekât âmili olarak gönderildi. Tebûk Seferi için kabilesini savaşa hazırlamakla görevlendirildi. Resûlullah (sas) Üsâme ordusunun sancağını da ona vermişti.

Hz. Peygamber'in (sas) bir sefer sırasında konakladıkları yerde kalan bazı eşyayı Büreyde'nin (ra) sırtına koyduğunu ve kendisine "yük devesi" (ez-zâmile) diye iltifat ettiğini naklederdi. Hz. Peygamber'in (sas) kâtipliğini yaptı.

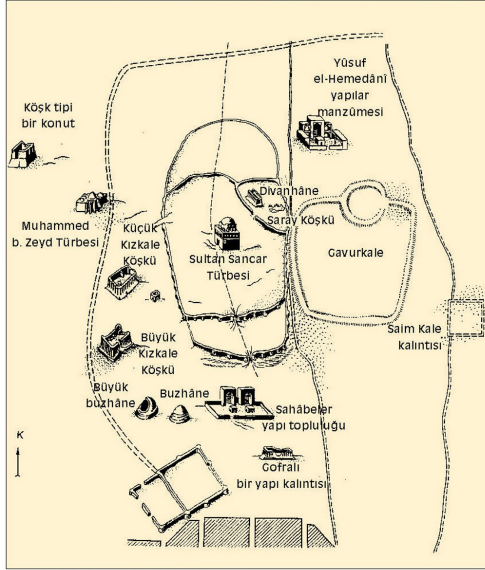
Hz. Ömer (ra) devrinde komutanlık yapan Büreyde el-Eslemî (ra), Basra'nın kuruluşuna; yani 14/635, 16/637 veya 17/638 yılına kadar Medine'de kaldı; daha sonra Basra'ya yerleşti. Hz. Osman (ra) zamanında Horasan'ın fethine katıldı. Yezid b. Muaviye döneminde ailesiyle birlikte Horasan'ın Merv şehrine

[64] Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhâr Kelâbâzî (v. 398/1008), *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rîfeti Ehli's-Sika ve's-Sedâd ellezine Ahrece lehüm el-Buhârî fî Câmi'ih*, Abdullah el-Leys, nşr. Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1407, 1. Baskı, I, 196; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III,543, biyografi no: 3688; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,422; biyografi no: 5591.

yerleşti ve 62/981 veya 63/982'de orada en son vefat eden sahabe oldu.^[65] Soyu Merv'de devam etmiştir. İkiz oğulları olan Abdullah ve Süleyman'da orada yaşamışlardır. Abdullah b. Büreyde el-Mervezî, Merv'de kadılık yapmıştır. İbn Hibbân, kabrinin Merv'de bulunduğunu ve meşhur olduğunu kaydetmiştir.^[66]

Büreyde b. Husayb (ra), Hz. Peygamber'den (sas) 164 hadîs rivayet etmiş, kendisinden iki oğlu Süleyman ve Abdullah ile Ebû Nadre el-Abdî, Şa'bi, Abdullah b. Evs el-Huzâi ve başkaları rivayette bulunmuştur. Büreyde'nin rivayet ettiği hadîslerden biri Buhârî ve Müslim'de, ayrıca bir tanesi Buhârî'de, on bir tanesi de Müslim'de yer almaktadır. Rivayet ettiği diğer hadîsler başta dört büyük sünen^[67] olmak üzere diğer hadîs kitaplarında ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde mevcuttur.

Büreyde (ra), at sırtında düşmana saldırmaktan daha güzel bir hayat şekli olmadığını ifade ederdi.^[68]

Kroki: Merv'de içinde sahâbe türbelerinin de bulunduğu mimari eserler^[69]

[65] Vâkıdî (v. 207/823), *Kitâbul-Megâzi*, thk. Marsden Jones, London 1966, I, 404,405,410; III, 1120-1125; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I, 85, biyografi no: 217; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 418; biyografi no: 632.

[66] İbn Hibbân (v. 354/965), *Meşâhîru 'Ulemâ'i'l-Emsâr ve A'lâmü 'Fukahâ'i'l-Aktâr*, thk. Marzuk Ali İbrahim, nşr. Dârü'l-Vefâ, el-Mansûra 1411/1991, s. 101, biyografi no: 414.

[67] Sünen; Hz. Peygamber'in (sas) ahkâm hadîslerini toplayan hadîs eserlerinin ortak adıdır. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Kütüb-i Erba'a veya Sünen-i Erba'a denilen dört sünenidir.

[68] A. Önkal, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.

[69] O. G. Özgüdenli, "Merv", *DİA*, XXIX,221-223.

Merv'de Sahâbe türbeleri (Büreyde b. el-Husayb el-Eslemî (ra) ve Hakem b. Amr el-Gıfârî (ra))^[70]

***Ca'd b. Hübeire** (جعدة بن هبيرة): Kureyş'in Benî Mahzum kolundandır. Annesi, Hz. Peygamber'in (sas) amcası Ebû Talib'in kızı Ümmü Hânî'dir. Hz. Peygamber (sas) döneminde doğmuştur. Hz. Ali (ra) adına Horasan'ı idare etmiştir. Muaviye'in (ra) hilafeti döneminde vefat etmiştir.^[71]

***Ebû Zeyd Amr b. Ahtab el-Ensârî** (أبو زيد الانصاري عمرو بن أخطب):

Ebû Zeyd el-Ensârî (ra),^[72] Hz. Peygamber (sas) ile birlikte 6 veya 13 gazveye katılmıştır. O (ra), Resûlullah'ın (sas) sabah namazını kıldırıktan sonra minbere çıkıp öğle vakti girene kadar hitap ettiğine tanık olmuştur. Resûlullah (sas), Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ra) yanına gelmesini ve sırtını meshetmesini istemiştir. O (ra) da Resûlullah'ın (sas) sırtını meshetmekle birlikte peygamberlik mührine de dokunmuştur. Ayrıca onun (ra), peygamberlik mührünü gördüğü de nakledilmiştir. Resûlullah'a (sas), Ebû Zeyd el-Ensârî'den (ra) su istemiş; Amr, bardakta gözüne ilişen küçük bir saç parçasını çıkardıktan sonra Resûlullah'a (sas) ikram etmiştir. Bunun üzerine Resûlullah (sas), Amr'ın başını ve yüzünü mesh edip "اللَّهُمَّ جَمِّلهُ" (Allah'ım onu güzelleştir)

[70] O. G. Özgüdenli, "Merv", *DİA*, XXIX, 221-223.

[71] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,628; biyografi no: 1268.

[72] İbn Abdilber'in (v. 463/1071) verdiği bilgilere göre Ebû Zeyd el-Ensârî künyesiyle bilinen altı sahabe bulunmaktadır: 1- Ebû Zeyd el-Ensârî: İsmi, Kays b. es-Seken'dir (*el-İstî'âb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, nşr. Dârü'l-Cil, Beyrut 1412/1992, 1. Baskı, III, 1293, biyografi no: 2135; IV, 1664, biyografi no: 2976). 2- el-Kârî' diye tanınan Ebû Zeyd el-Ensârî: İsmi, Sa'd b. Ubeyd el-Evsi'dir (*el-İstî'âb*, IV, 1663, biyografi no: 2974). 3- Ebû Zeyd Amr b. Ahtab el-Ensârî (*el-İstî'âb*, III, 1162, biyografi no: 1889). 4- Ebû Zeyd el-Ensârî: Benî Hâris b. Hazrec'e mensuptur. *el-Ğarîb* adlı eserin müellifi Ebû Zeyd en-Nahvî'nin dedesidir (*el-İstî'âb*, IV, 1665, biyografi no: 2977). 5- Ebû Zeyd el-Ensârî: İsmi, Sâbit b. Zeyd'dir (*el-İstî'âb*, IV, 1665, biyografi no: 2978). 6- Ebû Zeyd el-Ensârî: Bir görüşe göre ismi Evs'tir (*el-İstî'âb*, IV, 1665, biyografi no: 2979).

sözleriyle hüsnü cemal sahibi olması için dua etmiştir.^[73] Yüz yirmi sene yaşına gelmesine rağmen Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ra) saçında ve sakalında bir beyazlık olmamıştır.

Hz. Peygamber (sas) hayattayken Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberleyen ashâptan olan Ebû Zeyd el-Ensârî (ra), muhaddis 'Uzre b. Sâbit'in dedesidir. 'Uzre'nin diğer kardeşleri Muhammed ve Ali de hadîs ravîlerdir.

685-705 yılları arasında hüküm süren Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) hilâfeti döneminde vefat eden Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ra) Basra'da kendi adıyla meşhur olmuş bir mescidi vardı.^[74] Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ra) zürriyeti Basra ve Horasan'da devam etmiştir.^[75]

* **Esved b. Hâzım** (أوس بن حازم بن صفوان بن عرار): On altı veya otuz yaşındayken Esved (ra), Hz. Peygamber'le (sas) birlikte Hudeybiye Gazvesi'nde bulunmuştur.

Buhâra'ya yerleşmiştir. Buhâra'nın Bemickes (بميجكث) köyünde müezzin olan Ebû Cemîl 'Abbâd b. Hişâm eş-Şâmî altı yedi yaşlarındayken babasıyla birlikte Esved b. Hâzım ziyaret etmiştir. Ziyaret ettiklerinde dişleri dökülmüş olan Esved b. Hâzım, hurmayı yağla yutarak yediğini ve misafirlerine ikram ettiğini görmüştür.^[76]

* **Evs b. Sa'lebe et-Temîmî** (أوس بن ثعلبة التميمي)^[77]: Basra'da Kasru Evs denilen bir malikâneye sahip olmuştur. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Târîhu Nisâbü'rî*'de Evs b. Sa'lebe'nin sahâbe olduğunu, Said b. Osman'la birlikte Horasan'a geldiğini ve onu Herât'a sevk ettiğini kaydetmiştir. Abdullah b. Âmir, 31/651 senesinde Evs b. Sa'lebe'yi Büşeyh'e (بو شيعه) sevk etmiştir.^[78]

* **Farkad** (فركد): Resûlullah'ı (sas) görmüş, sofrasından yemek yemiştir. Mâverâünnehir şehirlerinden Beykend'de bulunmuştur. 104 yaşında vefat etmiştir.^[79]

[73] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III, 687, biyografi no: 3848; V, 128, biyografi no: 5922.

[74] Zehebî (v. 748/1348), *Siyeru 'Alâmi'n-Nübelâ*, III, 473, biyografi no: 100.

[75] İbn Sa'd, VII,28; İbn Hibbân (v. 354/965), *Meşâhîru 'Ulemâ'i'l-Emsâr ve A'lâmü 'Fukahâ'i'l-Aktâr*, thk. Marzuk Ali İbrahim, nşr. Dârü'l-Vefâ, el-Mansûra/Mısır 1411/1991, s. 70, biyografi no: 240; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III, 1162, biyografi no: 1889; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 493; biyografi no: 5775; VII,133, biyografi no: 9952.

[76] Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak İbn Mende el-İsfahânî (v. 395/1005), *Ma'rîfetü's-Sahâbe*, thk. Âmir Hasan Sabri, nşr. Matbaatu Câmi'ti'l-İmârât, 1426, 1. Baskı, I,197, biyografi no: 22; Ebû Nu'aym el-İsfahânî (v. 430/1038), *Ma'rîfetü's-Sahâbe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azezî, nşr. Dârü'l-Vatan, Riyad 1419/1998, 1. Baskı, I, 279; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 100, biyografi no: 3848; V, 128, biyografi no: 135; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 222; biyografi no: 152.

[77] Evs'in soy silsilesi; Evs b. Sa'lebe b. Zafer b. el-Hâris b. Vedî'a b. Mâlik b. Teymullah b. Sa'lebe veya Evs b. Sa'lebe b. Zafer b. Amr b. Evs b. Vedî'a şeklindedir.

[78] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 19; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 294; biyografi no: 320.

[79] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 277; biyografi no: 6990.

* **Gâlib b. Abdillah (عُلاب بن عبد الله الكناني الليثي)**:^[80] Kinâneoğulları'nın alt kolları olan Leys ve Kelb kabilelerine mensubiyeti nedeniyle el-Kinânî, el-Leysî ve el-Kelbî nisbeleriyle anılmıştır. Hz. Peygamber (sas) devri askerî faaliyetlerinde başarılı bir komutandır. Hz. Peygamber (sas), 10 Şevval 2/5 Nisan 624 tarihinde Benî Süleym ve Gatafân kabilelerine Gâlib b. Abdillah'ın (ra) kumandasında bir seriyye gönderdi. Düşmanı bozguna uğratan Müslümanlar dört gün sonra pek çok ganimet elde ederek geri döndüler.

Ramazan 7/Ocak 629'de Resûl-i Ekrem (sas) yine Gâlib b. Abdillah (ra) kumandasında 130 kişilik bir birliği, Meyfaa mevkiinde oturan Uvâl ve Abd b. Sa'lebe oğulları üzerine sevketti. Meyfaa Seferi denilen bu savaşta düşmanın ileri gelenleri öldürüldü ve ganimet elde edildi. Safer 8/Haziran 629'da Hz. Peygamber (sas) Gâlib'i (ra) bir birliğin başında Mekke ile Medine arasındaki Kedîd bölgesinde ikamet eden, Kinâneoğulları'ndan Benî Leys'e mensup Mülevihoğulları üzerine gönderdi. Bu kabilede birçok kişi Hendek Gazvesi'nde Medine'yi kuşatanlar arasında yer almıştı. Birlik ele geçirdiği ganimetlerle geri döndü. Medine'ye iki günlük mesafedeki Fedek yakınlarında oturan Mürreoğulları da Hendek Gazvesi'nde müşrik ordusunda yer almışlar, ayrıca 7/628-29 yılında Beşîr b. Sa'd (ra) kumandasındaki otuz kişilik birliğin yirmi sekiz mücahidini şehid etmişlerdi. Hz. Peygamber (sas) onları cezalandırmak amacıyla Safer 8/Haziran 629'de Zübeyr b. Avvâm'ın (ra) kumandasında 200 kişilik bir birlik hazırladı. Bu arada Mülevihoğulları baskınından dönen Gâlib b. Abdillah'ın (ra) başarılarını dikkate alan Resûl-i Ekrem (sas), Mürreoğulları'na gönderilmek üzere hazırladığı birliğin başına Zübeyr b. Avvâm'ın (ra) yerine Gâlib'i (ra) getirdi. Mürre Seferi diye anılan bu savaşta pek çok müşrik öldürüldü, birçok ganimet ve esir elde edildi.

Hz. Peygamber'in (sas) Mekke'nin fethinde yol güvenliğini sağlamakla görevlendirdiği Gâlib b. Abdillah'ın (ra) Hz. Ömer (ra) devrinde -Müslümanlara Kuzey Irak ve İran'ın kapılarını açan- Kâdisiye Savaşı'nda (15/636) önemli yararlıklar gösterdiği ve Sâsânî komutanlarından Hürmüz'ü öldürdüğü, Muâviye (ra) döneminde ise Ziyâd b. Ebîh tarafından 48/668 yılında Hira'n'a vali tayin edilmiştir.^[81]

* **Hakem b. 'Amr b. Muceddi' el-Gıfârî (الحكم بن عمرو بن مجدع الغفاري)**:^[82] Babasının Akra' (kel) lakabı nedeniyle Hakem b. Akra' (ra) diye de tanınmıştır.

[80] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 242; biyografi no: 6920.

[81] H. Algül, "Gâlib b. Abdillah", *DİA*, XIII, 327'den naklen.

[82] İbn Hibbân (v. 354/965), *Meşâhîru 'Ulemâ'ı'l-Emsâr ve A'lâmü 'Fukahâ'ı'l-Aktâr*, thk. Marzuk Ali İbrahim, nşr. Dârü'l-Vefâ, el-Mansûra 1411/1991, s. 101, biyografi no: 415 (الحكم بن عمرو) بن مجدع الغفاري له صحبة خرج إلى خراسان غازيا وله قصة طويلة ليس غرض الكتاب احتملها حتى أمر معاوية بقتله فبقده بمرور بقبلي في قبده حتى مات سنة خمسين في ولاية معاوية وأوصى أن يدفن بقبده ليخاصم أبا عبد الرحمن في القيامة فدفن بقبده بمرور (وقبره بجانب بريدة الاسلمي).

Çocukken ensârdan birinin hurma ağacını taşıdığı için yakalanıp Resûlullah'ın (sas) huzuruna götürülen kardeşi Ebû Cübeyr Râfi' b. Amr (ra) ile Merv'de vefat eden diğer kardeşi Atıyye b. Amr (ra) da ashaptandır.

Hakem (ra), Resûl-i Ekrem'in (sas) vefatına kadar onun sohbetinde bulundu ve daha sonra Basra'ya yerleşti. Müslümanlar arasında çıkan fitnelere karışmadı. Muâviye'nin (ra) Irak valisi Ziyâd b. Ebîh tarafından 45/665 yılında Horasan'a bölge valisi olarak gönderildi. Vefatına kadar birçok fetih gerçekleştiren Hakem (ra) önce Herat'a, daha sonra Cûzcân dağına aşarak Horasan vilâyetinin merkezi olan Merv şehrine girdi. Kuhistan ve Tohâristan bölgesine yaptığı iki seferden de başarı ile döndü. 47/667 yılında Gur ve Ferâvende'yi fethetti. Gerçekleştirdiği akınlardan birinde Pamir'in güneyinde Türkler'in yaşadığı dağlık bölgeye (Eşel Dağları) girdi. Burada etrafı sarılınca beraberinde bulunan Mühelleb b. Ebî Sufre Türkler'in ileri gelenlerinden birini esir alarak çıkış yolunu göstermesini istedi. Hakem (ra), esirin verdiği bilgi üzerine bir gece çıkış yollarından biri istikametinde yol boyunca ateşler yaktırıp hayvanları o tarafa sürdü. Bunu gören Türkler Arap ordularının o yöne çekilmekte olduklarını sanarak oraya yönelince Hakem ordusunu kurtardı. Ziyâd ile Hakem arasında yapılan fetih planına göre başlatılan akınlar sonunda Ceyhun Nehri'nin ötesinde Çağâniyân'a kadar olan Türk toprakları fethedildi. Savaşlarda büyük ganimetler elde eden Hakem, Ziyâd'dan ganimet malının tamamının Halife Muâviye'ye (ra) gönderilmesi yolunda bir mektup aldı. Allah'ın ganimetler konusundaki emrini valinin emrinden önce okuduğunu, bu sebeple mektubun gereğini yerine getiremeyeceğini Ziyâd'a bildirdi ve savaşçıların payına düşen miktarı taksim etti. Fakat halifenin emrine karşı çıktığı için azledilerek elleri kolları bağlı bir şekilde hapse atıldı. Hakem öleceği sırada, kıyamet gününde Muâviye'den (ra) hesap sormak için elleri kolları bağlı olarak defnedilmesini istedi ve Merv'de 45/665, 50/670 veya 51/671 tarihlerinde vefat ettiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Mezarı, Merv'de Tennûrkerân mevkiinde sahâbî Büreyde b. Husayb el-Eslemî'nin kabrinin yanındadır.

Horasan'da valilik de yapan Hakem b. Amr (ra)^[83] Mâverâünnehir'de namaz kıldıran ilk şahıstır. Onun Hz. Peygamber'den (sas) rivayet ettiği hadisler Sahîh-i Müslim dışında Kütüb-i Sitte'de yer almış olup Ebû'ş-Şa'sâ Câbir b. Zeyd, Hasan-ı Basrî, Abdullah b. Sâmit ve Muhammed b. Sîrîn gibi tâbiîler ondan rivayette bulunmuşlardır.^[84]

[83] Ebû'l-Velid Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî el-Bâcî (v. 474/1081), *et-Tadîl ve't-Tecrîh li men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmiî's-Sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, nşr. Dârü'l-Livâ, Riyad 1406/1986, 1. Baskı, II, 526, rivâyet no: 287.

[84] M. A. Sönmez, "Hakem b. Amr", DİA, XV,175'den naklen.

* **Hâris b. Hassân ez-Zühelî** (الحارث بن حسان البكري الذهلي): Hâris (ra), Amr b. Âs'ın (ra) Zâtüsselasil Seriyyesi'ne (8/629) gönderildiği^[85] veya oradan döndüğü sıralarda Resûlullah'a (sas) bir heyetle birlikte gelmiştir.^[86] Hâris b. Hassân, Resûlullah (sas) vefat edene kadar Medine'de kalmıştır. Sonra Basra'ya yerleşmiştir. Ahnef b. Kays, Horasan'ı fethedince Hâris b. Hassân'ı (ra) Serahs üzerine sevk etmiştir. Ziyad b. Ebîh, onu Horasan'a vali olarak tayin etmiştir. Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî, İbn Mâce ve Nesâî'de hadîsleri yer almaktadır.^[87]

* **Hemmâm b. Zeyd b. Vâsibe el-Vâsibî** (همام بن زيد بن واصبة الواصبي): el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Târîhu Nîsâbûr* adlı eserinde Hemmâm'ı (ra) Horasan'ın Nişabur şehrine Abdullah b. Âmir'le birlikte gelen sahâbîler arasında zikretmiş, Nişabur'un İzî (إيزي) denilen köyünü vatan edinmiş, orada vefat etmiş ve nesli devam etmiştir.^[88]

Hemmâm b. Zeyd (ra); erkek, kadın ve çocuk karşılaştığı herkese selam verir ve; "Resûlullah (sas) bize selamı yaymamızı emretti" derdi. Hemmâm (ra), Resûlullah'ın (sas) kendisine bir hırka (bürde) giydirdiğini ve ahşap bir maşrapa verdiğini; insanların teberrüken o maşrapadan su içip, hırkaya el sürdüklerini belirtmiştir.^[89]

* **Ka'b b. Uyeyne** (كعب بن عيينة بن عائشة التميمي): el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Târîhu Nîsâbûr* adlı eserinde Ka'b'ın (ra) sahâbî olduğunu ve Abdullah b. Âmir ile birlikte Horasan'a geldiğini kaydetmiştir. Züriyeti Merv şehrinde devam etmiştir.^[90]

* **Kays b. Ebî Vedî'a** (كيس بن أبي وداعة):^[91] Kays'ın (ra) babasının künyesi Ebû Vedî'a, ismi ise Vehrez'dir. Fars kökenli olup aslen Enbar'lıdır. Kays b. Ebî Vedî'a, Necran heyeti ile birlikte Medine'ye Hz. Peygamber'in (sas) huzuruna gelmiş (9/631), hastalanınca memleketine bir süre dönememiş, Sa'd b. Ubâde (ra) vasıtasıyla Müslüman olmuştur. el-Hâkim b. Amr el-Gıfârî'yle (ra) birlikte Horasan'a gelmiştir. Belh'e yerleşmiş ve züriyeti orada devam etmiştir.^[92]

[85] İbn Sa'd, VI,35.

[86] Buhârî (v. 256/869), *et-Târîhü'l-Kebîr*, ed. Muhammed Abdülmuid Han, nşr. Dâiretül'l-Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad/Dekkan, II, 261, biyografi no: 2392.

[87] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 665; biyografi no: 1400; II, 93; biyografi no: 1789.

[88] Ebü'l-Hasen Zahrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî (v. 565/1169), *Târîh Beyhak* (eser müellif tarafından Farsça yazılmış olup yine kendisi tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir), nşr. Dâr İkra', Dimaşk 1425, 1. Baskı, s. 121.

[89] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 639, biyografi no: 5400; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 434.

[90] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 455; biyografi no: 7444.

[91] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 384; biyografi no: 7263.

[92] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 384; biyografi no: 7263.

* **Kurayt b. Ebî Remse** (قريظ بن أبي رمثة): Kurayt'ın (r.a) künyesi Ebü'l-Cenûb, babası Ebü Remse'nin ismi Yesribî b. Rifâ'e'dir. Kurayt (ra), babasıyla birlikte Medine'ye hicret edip Hz. Peygamber'in (sas) huzuruna gelmiştir. Resûlullah (sas), Kurayt'a bereket duasında bulunmuş, başını meşhetmiş ve başına siyah bir sarık (amâme) bağlamıştır. Ebü Remse, Hz. Peygamber (sas) döneminde onun (sas) emriyle el-Alâ' b. el-Hadramî (v. 21/642) ile birlikte Bahreyn'e gitmiştir (8/630).

Kurayt, Hz. Ömer (ra) döneminde fetihlere katılmış ve Ubulle'yi (الأبله) fethetmiştir. Kurayt, Ahnef b. Kays ile Horasa seferine katılmış, Merve yerleşmiş, orada vefat etmiş ve nesli devam etmiştir.^[93]

***Kusem b. Abbâs b. Abdilmüttalib el-Hâşimî** (كثم بن العباس): Hz. Peygamber'in (sas) amcası Abbas'ın (ra) oğludur. Annesi Ümmü'l-Fazl Lübâbe bint Hâris el-Hilâliyye (r.anhâ), Hz. Hatice'den (r.anhâ) sonra Müslüman olan ilk kadın olup Resûl-i Ekrem'in (sas) hanımlarından Meymûne'nin (r.anha) kız kardeşidir. Resûlullah (sas) kendisine benzetilen Kusem'i (ra) arkadaşlarıyla oynarken görmüş ve bineğinin arkasına bindirmişti. Kusem (ra) Hz. Peygamber'in (sas) cenazesi yıkanırken hazır bulunmuş, cesedi sağa sola çevirmiş, Resûlullah'ı (sas) kabrine yerleştirmiş ve kabirden en son o çıkmıştı. Bu sebeple Resûl-i Ekrem'e en son dokunan kişi olarak tanınır. Hz. Hüseyin'in (ra) sütkardeşiydi. Hz. Peygamber'den (sas) ve babasından, ayrıca kardeşi Fazl (ra) ve Aşare-i Mübeşşere'den Talha b. Ubeydullah'tan (ra) hadîs rivayet etmiş, kendisinden Hânî b. Hânî, Abdülmelik b. Muhammed b. Amr ve Ebû İshak es-Sebûî rivayette bulunmuştur.

Hz. Ali'nin (ra) hilâfeti döneminde Mekke valiliğine tayin edilen Kusem (ra) onun ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. Kusem'in (ra) Medine valiliği de yapmıştır. Mekke'deki idarî görevleri yanında hac emirliği yaptı (38/658) ve fetvalar verdi. Muâviye'nin (ra) 39/659 yılında Yezîd b. Şecre er-Ruhâvî'yi hac emîri olarak tayin etmesine karşı çıktı. Bunun üzerine Yezîd b. Muâviye kumandasında 3000 kişilik bir ordu Mekke'ye doğru hareket etti. Kusem (ra), ordunun Mekke'ye girmesini engellemek için halka çağrıda bulduysa da gerekli destek ve yardımı sağlayamadı. Yezîd herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Mekke'ye girdi. Kusem (ra), hac emirliğine Yezîd b. Şecre er-Ruhâvî dışında birinin getirilmesi isteğini tekrarladı. Ebû Saîd el-Hudrî'nin görüşü doğrultusunda hac idaresine Şeybe b. Osman getirildi.

[93] İbn Hibbân (v. 354/965), *Meşâhîru 'Ulemâ'î'l-Emsâr ve A'lâmü 'Fukahâ'î'l-Aktâr*, thk. Marzuk Ali İbrahim, nşr. Dârü'l-Vefâ, el-Mansûra 1411/1991, s. 101, biyografi no: 415; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 392; biyografi no: 7289.

Kusem (ra), Muâviye (ra) döneminde Horasan Valisi Saîd b. Osman b. Af-fân'ın kumandasında Horasan civarındaki fetihlere katıldı. Savaşta gösterdiği kahramanlık karşılığında ganimetten bin hisse ayrılması teklif edildiye de ganimetlerin beşe taksim edilip diğer kişilerin hakları verildikten sonra kendisine pay ayrılması gerektiğini belirtti. Fazilet ve takvâ sahibi olan Kusem (ra), Saîd b. Osman'la birlikte Semerkant seferine katıldı (56/675) ve Semerkant'ta şehid oldu. Mezarı zamanla ziyaretgâh haline gelmiş, etrafına cami ve medrese yapılmıştır. Kusem'in (ra) Semerkantlılar arasında "Şâh-ı Zinde" (yaşayan sultan) diye anılan mezarına Bâbü'r devrinde Mezarşâh adı verilmiştir.^[94]

Şâh-ı Zinde; Özbekistan'ın Semerkant şehrinde Kusem b. Abbas'ın türbesi etrafında zamanla oluşan yapılar topluluğu^[95]

Kusem b. Abbas (ra) Türbesi – Semerkant^[96]

[94] Abadülhalık Bakır, "Kusem b. Abbas", *DİA*, XXVI,462-463.

[95] Bkz. A. E. Bekaç, "Şâh-ı Zinde", *DİA*, XXXVIII, 267-269.

[96] O. Aydınlı, "Semerkant", *DİA*, XXXVI, 481-484.

Kusem b. Abbas'ın (ra) sandukası^[97]

***Muhammed: Resûlullah'ın (sas) mevlası** (محمد، مولی رسول الله صلى الله عليه وآله): el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Târîhu Nisâbü'r* adlı eserinde onun Horasan'a gelen sahâbe arasında kaydetmiştir. Aslında Fars asıllı Mecusî bir tüccâr olan ve ismi "ماناهیه" olan Resûlullah'ın (sas) mevalısı Muhammed, onun (sas) peygamberlikle ortya çıktığından haberdar olunca kendisine ait ticârî eşyasıyla Merv'den yola çıkarak Medine'ye gelmiş, Müslüman olmuş, Resûlullah (sas) ona Muhammed ismini vermiş ve Müslüman olarak Merv'e dönmüştür. Evi, Merv Ulucâmisi'nin karşısındaydı.^[98]

***Muhtefir b. Evs el-Mâzinî** (المحتفر بن أوس):

Muhtefir (ra), Hudeybiye Seferi'inde Bey'aturrıdvân'da (6/628) yer almış ve Resûlullah'a (sas) biat etmiştir. Muhtefir'i (ra) Horasan'a gelen sahâbiler arasında zikredilmiştir. Muhtefir (ra) ve oğlu Bişr, Abdurrahman b. Semre'nin Horasan'a gelen ordusunda yer almışlardır.^[99]

***Mühelleb b. Ebî Safra el-Ezdi** (المهلب بن أبي صفرة الأزدي، يكنى أبا سعيد)^[100]

***Nadle b. Ubeyd el-Eslemî (v. 65/684)**: (نضلة بن عبید الأسلمي أبو برزة): Ebû Berze künyesi ile meşhur olan Nadle (ra), Medineli olup Hayber, Mekke ve Huneyn gazvelerine katılmıştır. Merv'e yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Kelâbâze Kabristan'da (مقبرة كلاباذ) toprağa verilmiştir. Soyü Merv'de devam etmiştir.^[101]

[97] Abdülhalik Bakır, "Küsem b. Abbâs", *DİA*, XXVI,462-463.

[98] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 32; biyografî no: 7833.

[99] İzzeddîn İbnü'l-Esîr'in (v. 630/1233) eserinde bu zatın ismi Muhtefir b. Evs (محتفر بن أوس) ve Muhtefir b. Evs şekillerinde kaydedilmiştir. Bkz. *Üsdü'l-Gâbe*, nşr. Dârü'l-Fikr, IV, 293; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V,578; biyografî no: 7753.

[100] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 303; biyografî no: 8654.

[101] Nadle'nin (ra), Basra veya Sicistan'da vefat ettiği de nakledilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 341; biyografî no: 8737.

***Rebî' b. Ziyâd el-Hârisî** (الربيع بن زياد الحارثي): Câhiliye devrinde ünlü bir şahsiyetti. Ebû Ahmed el-Askerî, Rebî' b. Ziyâd'ın peygamberlik dönemini idrak ettiğini fakat Hz. Ömer (ra) devrinde Medine'ye geldiğini belirtmiştir. Buhârî, İbn Ebî Hâtîm, İbn Hibbân onu tabiinden saymışlardır. Abdullah b. Âmir, Rebî'i 29/649 yılında Sicistan'ı fethetmekle görevlendirmiş ve bunu gerçekleştirmiştir. Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid Hasan-ı Basrî, ona katiplik yapmıştır. Rebî' vefat edene kadar Ziyâd b. Ebîh adına Horasan'ı vali olarak idare etmiştir.^[102]

***Rib'i b. Âmir b. Hâlid b. Amr** (ربيعي بن عامر بن خالد بن عمرو): Rib'i b. Âmir, Arapların eşrafından olup Hz. Ömer (ra) onu Sâsânîler'e karşı mücadeleleriyle tanınan sahâbî el-Müsennâ b. Hârîse'ye (v. 15/636) yardımcı olarak göndermiştir. III. Yezdicerd'in Nihâvend'de bir ordu hazırladığını haber alan Hz. Ömer (ra), Basra ve Kûfe halklarından meydana gelen yeni bir ordu hazırlatıp yine Nu'mân b. Mukarrin el-Müzenî'yi (v. 21/642) kumandan tayin etti. Bu orduda Abdullah b. Ömer (ra), Cerîr b. Abdullah el-Becelî (ra), Huzeyfe b. Yemân (ra), Mugîre b. Şu'be (ra), Amr b. Ma'dikerib, Tuleyha b. Huveylid, Rib'i b. Âmir gibi önemli kimselerle Nu'mân'ın iki kardeşi Nuaym ve Süveyb yer almıştır.

Hz. Ömer (ra) zamanında Mısır'ı fetheden Amr b. Âs (ra), eski Babilon civarında bölgedeki ilk İslâm şehri olan Fustat'ı kurdu (22/643). Şehri kuranlar arasında Rib'i b. Âmir da yer almıştır.^[103]

***Ukbe b. Amr** (عقبة بن عمرو): Hz. Peygamber'le (sas) mülâkî olmuştur. Oğlu Zürâre b. Ukbe ve torunu 'Amr b. Zürâre Horasan emirliği yapmışlardır ve Ukbe'nin ailesi İslâmî dönemde Nişâbur'un ileri gelen ailelerinden olmuştur.^[104]

***Verka b. Hâbis et-Temîmî** (ورقة بن حابس التميمي): el-Hâkim en-Nîsâbüri, *Târîhu Nîsâbûr* adlı eserinde Verka'yi Nişâbur'a gelen ashâp arasında zikretmiştir. Verka ve kardeşi el-Akra' b. Hâbis b. İkal et-Temîmî (v. 33/653-54) müellefe-i kulûbdan (gönülleri İslâm'a ısındırılanlar) idi. el-Ahnef b. Kays ile birlikte Merv'e gelmiştir.^[105]

Sonuç

Bu makalede “*Horasan ve Mâverâünnehir'e Giden Sahabîler*” meselesi; bazı başlıklar altında giriş mahiyetinde incelenmiştir. Bu başlıklar; sahabeye ilgili bilinmesi gereken bazı temel bilgiler; İslâm coğrafyacılarına Horasan

[102] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 381; biyografi no: 2583.

[103] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 378; biyografi no: 2578.

[104] Ukbe'nin soy silsilesi şöyledir: Ukbe b. Amr b. Sa'd b. Selemeti'l-Hayr b. Cübeyr b. Ka'b b. Rebî'a b. 'Âmir b. Sa'sa'a'dır. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 101; biyografi no: 5455.

[105] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 474; biyografi no: 9150.

ve Mâverâünnehir; fetih, İslâm'ı öğretmek ve idarecilik gibi çeşitli vesilelerle oralara giden, yerleşen veya vefat eden sahâbiler şeklinde olmuştur.

Kanaatimiz odur ki ne kadar çok ve çeşitli klasik İslâm kaynakları inceleirse Mâverâünnehir ve Horasan'a giden, oralarda İslâm'la ilgili çeşitli faaliyetlerde bulunan ashâbla ilgili daha çok bilgiye ulaşılabacaktır. Bu sebeple araştırmacıların uzun süre bu konuya ilgi duymaları ve tetkiklerde bulunmaları tavsiyemizdir.

Bu vesileyle şu önemli hususu hatırlatmakta yarar vardır: Mâverâünnehir ve Horasan İslâm havzaları İslâm medeniyet ve ilim tarihinin en güçlü çevreleridir. Bu durum bir tesadüf değildir ve sahâbe, tabiîn ve tabe-i tabiîn gibi ilk kuşak Müslümanların yoğun, etkin, derin ve kalıcı faaliyetlerinin bir semeresidir. İslâm ilim tarihinde hicrî 3. (miladi 9.) asırda hadîs ilimleri bakımından büyük isimlerin yetiştiği ve bereketli bir dönemdir. Meşhur hadîs kaynakları, çoğunlukla bu asırda yazılmıştır. Müsned, câmi' ve sünen türü ölümsüz eserler, hadîs râvîleriyle (tabakatü'r-rüvât) ilgili ansiklopedik büyük kaynaklar bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu asrın meşhur muhaddis ve eserleri bölgeler bakımından değerlendirildiğinde, bunların büyük çoğunluğunun Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde ortaya çıktığı dikkat çeker. Said b. Mansur (v. 227/842), Darimi (v. 255/869), Buhârî (v. 256/870), Müslim (v. 261/842), Tirmizî (v. 279/892) pekçok büyük muhaddis, bu bölgelerin; Nisabur, Semerkand, Buhara, Tirmiz, Sicistan, Merv, Belh ve Herat gibi birbirine çok yakın ilim merkezlerinde yetişmiştir.^[106] Bu durumun tarihi arka planını izah eden önemli unsurlardan birisi Horasan ve Mâverâünnehir'e fetihler vesilesiyle gelen 300 sahâbî^[107] ve onların yetiştirdiği tabiîn neslidir.

Kaynaklar

- A. E. Bekaş, "Şâh-ı Zinde", *DİA*, XXXVIII, 267-269.
 A. L. Kazancı, "Akra' b. Hâbis", *DİA*, II, 285.
 A. Önkal, "Abdurrahman b. Semüre", *DİA*, I, 171-172.
 A. Önkal, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.
 Abdülhalik Bakır, "Küsem b. Abbâs", *DİA*, XXVI, 462-463.
 Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kûbî (v. 284/897), *el-Büldân*, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422, 1. Baskı.
 Aynî (v. 855/1451), *Nühbetü'l-Efkâr fî Tenkîhi Mebâni'l-Ahbâr fî Şerhi Me'âni'l-Asâr*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, nşr. Vezâratü'l-Evkâf ve Ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar 1429/2008, 1. Baskı.
 Belâzürî (v. 279/892), *Fütühü'l-Büldân*, nşr. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1988.

[106] Ali Yardım, "Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin Tesmiyetü Ashâbi'n-Nebî'si", *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* II, İzmir 1985, s. 247.

[107] Buhârî (v. 256/870), *et-Târîhü'l-Kebîr*, ed. Muhammed Abdülmuid Hân, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, Hadarabâd/Dekkan, V, 452, rivâyet no: 1470.

- Buhârî (v. 256/869), *et-Târîhü'l-Kebîr*, ed. Muhammed Abdülmuid Han, nşr. Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad/Dekkan.
- E. Naskalı, "Îrân", *DİA*, XXII, 394-395.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak İbn Mende el-İsfahânî (v. 395/1005), *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âmir Hasan Sabri, nşr. Matbaatu Câmi'ti'l-İmârât, 1426, 1. Baskı.
- Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhâr Kelâbâzî (v. 398/1008), *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sedâd ellezîne Ahrece lehüm el-Buhârî fî Câmi'ih*, thk. Abdullah el-Leys, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1407, 1. Baskı.
- Ebû Nu'aym el-İsfahânî (v. 430/1038), *Târîh İsfahân*, thk. Seyyid Kisravî Hasan, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, 1. Baskı.
- Ebû Nu'aym el-İsfahânî (v. 430/1038), *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azezi, nşr. Dârü'l-Vatan, Riyad 1419/1998.
- Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî (v. 806/1404), *Şerhü't-Tebşire ve't-Tezkire: Elfiyetü'l-İrâkî*, thk. Abdüllatif el-Hemîm – Mahir Yasin Fehl, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002, 1. Baskı.
- Ebû'l-Hasen Zahirüddîn Ali b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhâkî (v. 565/1169), *Târîh Beyhak (eser müellif tarafından Farsça yazılmış olup yine kendisi tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir)*, nşr. Dâru İkra', Dımaşk 1425, 1. Baskı.
- Ebû'l-Velid Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüci'bî el-Bâcî (v. 474/1081), *et-Tadîl ve't-Tecrîh li men harrece lehü'l-Buhârî fî'l-Câmii's-Sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, nşr. Dârü'l-Livâ, Riyad 1406/1986, 1. Baskı.
- Ekrem Ziya Umerî, *Asrû'l-Hilâfeti'r-Râşide: Muhâvele li Nakdi'r-Rivâyeti't-Tarihiyye Vafke Menhecî'l-Muhaddisîn*, nşr. Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1430/2009.
- Ferâhîdî (v. 175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî – İbrahim es-Samarrâi, nşr. Dârü'l-Hilâl.
- İbn Asâkir (v. 571/1175), *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr Ğarâme el-Ömerî, nşr. Dârü'l-Fikr 1415/1995, II,9.
- İbn Düreyd (v. 321/933), *Cemheretü'l-Lüĝa*, thk. Remzi Münîr Balebekkî, nşr. Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- İbn Dürüstevayh (v. 347/958), *Tashîhü'l-Fasîh*, thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn, nşr. el-Meclisü'l-A'lâ li ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire 1419/1998.
- İbn Hacer (v. 852/1449), *Nühbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser (Subulü's-Selâm adlı eserin ekinde)*, thk. İsmâ es-Sibâbtî – İmâd es-Seyyid, nşr. Dârü'l-Hadîs, Kahire 1418/1997.
- İbn Hacer (v. 852/1449), *Nühzetü'n-Nazar fî Tavzîh Nühbeti'l-Fiker fî Mustalah Ehli'l-Eser*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî, 2. Baskı 1429/2008.
- İbn Havkal (v. IV./X. yüzyıl) , *Sûretü'l-Arz*, tercüme: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 325; İbn Abdilmün'im es-Sinhâcî (v. 900/1494), *er-Ravdü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1980, II. Baskı.
- İbn Hibbân (v. 354/965), *Meşâhîru 'Ulemâ'i'l-Emsâr ve 'A'lâmü 'Fukahâ'i'l-Aktâr*, thk. Marzuk Ali İbrahim, nşr. Dârü'l-Vefâ, el-Mansûra 1411/1991.
- İbn Sa'd (v. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, thk. İhsân Abbâs, nşr. Dâr Sâdır, Beyrut 1968, 1. Baskı, IV,343.
- İbn Sîde (v. 458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-'Azam*, thk. Abdülhamid Hindâvî, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.
- İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429), *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*, nşr. Mektebetü İbn Teymiyye.
- İstâhrî (v. 346/957), *el-Mesâilk ve'l-Memâlik*, nşr. Dâr Sâdır 2004.

- İzzeddîn İbnü'l-Esir (v. 630/1233), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, nşr. Dârü'l-Fikr, Beyrut 1409/1989.
- Kalkaşendî (v. 821/1418), *Subhu'l-A'şâ fî Smâ'ati'l-İnşâ*, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- M. A. Sönmez, "Hakem b. Amr", *DİA*, XV, 175.
- M. Fayda, "Abdullah b. Hâzim", *DİA*, I, 106-107.
- Makdisî (v. 390/1000 civarı), *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, nşr. Dârü's-Sâdır, Beyrut 1411/1991.
- Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî el-Hasenî (1857-1927), *er-Risâletü'l-Müstetrafe li Beyânî Meşhûri Kütübî's-Sünneti'l-Müşerreffe*, thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, nşr. Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000, 6. Baskı.
- Münâvî (v. 1031/1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhü'l-Câmi'i's-Sağîr*, nşr. el-Mektebetü't-Ticâriyye-ti'l-Kübrâ, Mısır 1356.
- Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanusü'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*, yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul 2013.
- O. Aydınlı, "Semerkant", *DİA*, XXXVI, 481-484.
- O. Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, 234-241.
- O. G. Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, XXVIII, 177-180.
- O. G. Özgüdenli, "Merv", *DİA*, XXIX, 221-223.
- R. Küçük, "Abdurrahmân b. Ebzâ", *DİA*, I, 159-160.
- Safiyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak İbn Şemail el-Kutey'î el-Bağdâdî el-Hanbelî (v. 739/1338), *Merâsidi'l-İttilâ' alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ*, nşr. Dârü'l-Cil, Beyrut 1412, I. Baskı.
- Vâkîdî (v. 207/823), *Kitâbul-Megâzî*, thk. Marsden Jones, London 1966.
- Yâkût el-Hamevî (v. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, nşr. Dâr Sâdır, Beyrut 1995, 2. Baskı.
- Yazarı meçhul (v. 372/982'den sonra), *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, çev. es-Seyyid Yusuf el-Hâdî, nşr. Dârü's-Sekâfe, Kahire 1423.

